

מהגרות עבודה

רועי וגנר

א. על הקושי להגדיר מהגרות עבודה מעבר לאופק המחשבה הליברלי המשימה שהציבו מארגני הכנס שלכבודו נכתבה הגרסה הראשונה של מאמר זה היתה כפולה: להגדיר, ולעשות פילוסופיה פוליטית מעבר לאופק המחשבה הליברלי. אלא שנדמה לי שגלומה במשימה הזאת סתירה. הגדרות, כך נדמה לי, הן אופן של ארגון ידע, שבהקשר ההיסטורי הנוכחי כרוך במחשבה ליברלית. הרי בין יריות הפתיחה של הליברליזם תופסות מקום בולט היריות במסיגי הגבולות ובעוקרי הגדרות: אותם levellers-1 diggers, אשר ניסו לתבוע את זכותם לעשות שימוש באדמות המשותפות, ה-commons שהאריסטוקרטיה האנגלית החלה מנכסת לשימושה הבלעדי. בתנאים ההיסטוריים הנוכחיים, כך נדמה לי, גידור והגדרה של שטחים ושל מושגים כרוכים בפרקטיקות ובאופקי חשיבה ליברליים, שתובעים הפרדות ואבחנות ברורות וציבוריות, ולפיכך מקשים על נוודות בעולם ובמחשבה ועל שיתופים חוצי גדרות (אחזור ואחדד את הטענה הזאת לקראת הסוף, אבל חשוב להקפיד להגביל את הדיון לתנאים ההיסטוריים הנוכחיים; אינני טוען שההגדרות של אריסטו ואאוקלידס היו כרוכות בזמנם בליברליזם).

אבל גם אם אין הכרח לכרוך יחדיו הגדרות וליברליזם בתנאים ההיסטוריים הנוכחיים, עומדת בעינה הבעייתיות של הדרישה להגדיר מעבר לאופק המחשבה הליברלי כאשר מדובר במהגרות עבודה. הדרישה להגדיר תובעת להציב גדר שתתחום מושג ('מהגרות עבודה') ותבחין אותו ממושגים אחרים. הבעיה האתית-פוליטית שבאקט הזה מובהרת על ידי האנתרופולוג ארג'ון אפאדוראי, שמנסח את התפיסה הקלאסית של האנתרופולוגיה המגדירה את היליד:

ילידים אינם רק אנשים ממקומות מסוימים, ששייכים למקומות האלה, אלא גם אלה שבאיזשהו אופן כלואים במקומות האלה או מוגבלים אליהם.

יתר על כן,

המרכיב הקריטי בייחוס ילידות לקבוצות באזורים מרוחקים בעולם הוא התפיסה כי יש לכליאה זו ממד מוסרי או אינטלקטואלי. הם מוגבלים על ידי מה שהם

יודעים, מרגישים ומאמינים בו. הם אסירים של "צורת המחשבה" שלהם.¹

בהינתן התפיסה הזו, גידורן של מהגרות עבודה הוא עניין כואב. הגירתן אמנם עוקרת אותן מן המקום שבו הן אמורות להיות נטועות (נטועות, כמו עץ, כלומר כמו חלק מהטבע, במסגרת האידיאולוגיה שרואה בטבע אוסף של אורגניזמים ממוקמים ובשינוי תחומי המחיה של מיני אורגניזמים תהליך לא-טבעי); אבל העקירה הזאת מותירה רבים מאתנו (אנו שאיננו ילידים אלא אזרחי מדינות ליברליות, בני אדם של ממש, שאם נוצב כמושאי מחקר – נוצב כמושאי מחקר של היסטוריה, פוליטיקה וסוציולוגיה, ולא של אנתרופולוגיה) מגודרים באופן מחשבה שלפיו הגירה אינה יכולה לעקור מהגרות עבודה מהתחום המוסרי, האינטלקטואלי והתרבותי שלהן.

"אני קצת מכיר את הקהילה, ומזהה שם אופי לאומי של פשטות ומסירות למשפחה. בפיליפינים הורים, בנים ונכדים חיים, גדלים ומזדקנים ביחד. נושא הסיעוד זה טבע שני אצלן. לך תשווה את זה עם ישראלית? (עם כל הכבוד)".² הציטוט הזה מדגים כיצד הגידור המחשבתי של אזרחי מדינות ליברליות במסגרת הקובעת שילידים הם אסירים של "צורת המחשבה", ה"אופי" או ה"טבע" שלהם, מתיר את גידורן של מהגרות עבודה במקומות הראויים להן על פי אותה מסגרת מחשבתית, כלומר בדירה עם מעסיק סיעודי שהמהגרת הפיליפינית מסורה אליו, או בחווה חקלאית שמדמה את בית גידולה הטבעי של המהגרת התאילנדית – מקומות שמהם אסור להן לצאת, לעתים בכלל, ולעתים "רק" שישה ימים בשבוע.

והנה, בעודי מכה על הפשע הליברלי-קולוניאלי של הגידור, אני מקבל על עצמי להוסיף את (חטא?) ההגדרה ומתיימר, בעזרת הגדר שאקים, לשאת את מהגרות העבודה (כמושג כמובן, כמושג פוליטי, לא כבנות-אדם) אל מעבר לאופק המחשבה הליברלי. ההחמצה במהלך כזה כפולה. ראשית, גידורן של מהגרות עבודה בתחום (גיאוגרפי, מוסרי, אינטלקטואלי, מושגי, אופן או אופק של מחשבה) מדחיק או מדייר מאפיין יסודי של מהגרות עבודה: את עובדת ההגירה, את היותן נשים שחוצות גדרות ואופקים – לא רק גדרות ואופקים קונקרטיים, כמו הגדר שבין מצרים לישראל, או אופקים של מסורות ילידיות, אלא (לפחות באופן פוטנציאלי, אם נדרוש לרדת לשורשה המושגי של התופעה, ולא נסתפק במופע שטחי כזה או אחר שלה) כל גדר גיאוגרפית וכל אופק מחשבה שניתן יהיה אי פעם לחצות או להעלות על הדעת את חצייתם כדי לעבוד. אינני טוען שמהגרות עבודה הן יצורים אקזוטיים שזרים למחשבה וכבר חצו כל גדר אפשרית. אני טוען שקביעה מהסוג "מהגרות עבודה הן כך וכך" מפספסת את האופן שבו נשים עשויות לרצות או להיאליץ לקעקע קביעה מגדירה כזו או לחמוק ממנה כדי להשיג עבודה במקום אחר. על מנת שלא לחטוא בחטא תפיסת הלידה הליברלית-קולוניאליסטית, עלינו להכיר בכך שלא ניתן להכיל מהגרות עבודה באתר מגודר גיאוגרפית או אינטלקטואלית, ועל כן הגדרתן, עוד לפני שהתנסחה, כבר חוטאת למושאה.

ההחמצה השנייה שטמונה בהגדרת מהגרות עבודה כרוכה ביומרה לחשוב מעבר לאופק המחשבה הליברלי. היומרה הזאת מניחה שבניגוד ליליד, הפילוסוף הפוליטי חופשי לפנות אל מעבר

לאופק. היומרה הזאת מדחיקה את כליאתם של פילוסופים פוליטיים, ביקורתיים וחתרניים ככל שיהיו, ב"צורת המחשבה" או אופק המחשבה, שנובעים מעצם השתתפותם באמצעי הייצור ובכלכלה הפוליטית של המדינה הליברלית. בעקבות מרקס, אם נגדיר אידיאולוגיה כמרחב הייצוגים שצומח במסגרת חלוקת אמצעי ייצור נתונה, הרי האינטלקטואל הביקורתי, שכפוף למערך אמצעי הייצור של הממסד האקדמי במדינה ליברלית, כלוא באידיאולוגיה הליברלית (יכולתו של המרקסיסט לחשוב מעבר לאופק של הקפיטליזם תלויה בהשתתפותו בחלוקות חדשות של אמצעי הייצור, אלו שהפרולטריון שמתחיל להתארגן מתחיל לקיים, ושניצניהם מאפשרים למרקסיסט להציץ אל מעבר לאופק).

התגובה המתבקשת להחמצות הללו היא סירוב להגדיר: במקום להגדיר נראה את העושר, המגוון, הסתירות, הריבוי, ההתהוות (becoming) וההתאחרות (différance) של אלה שאינן אחת, של המהגרות בנות אותו מין שאינו אחד; ולא רק שלא נגדיר, אלא נרחיק לכת ונפרק את גבולות התופעה: נטען שאין בידינו כלים אנליטיים לקבוע מי מהגרת ומי בת המקום (האם המקום הוא מדינה, מחוז, עיר...), מי שָׁבָה ומי עולה, מי מהגרת עבודה ומי מהגרת שאינה כבולה לאופן ההשתתפות המסוים הזה של פרולטריות ופרולטריום בסדר אמצעי הייצור; נשחרר את המושג, ובעקבותיו אולי נשחרר גם את בנות האדם מעריצותו. אבל גם אילו האמנתי באסטרטגיה כזו של שחרור, הרי שסירוב להגדיר גם יחטא למסגרת הדיון, וגם ייוותר כלוא במערך אמצעי הייצור האינטלקטואליים והאקדמיים שמתירה המדינה הליברלית – כלומר בתחומיו של אופק האידיאולוגיה הליברלית.

נשוב אם כן בראש מורכן אל תחום ההגדרות, וניצמד, לפחות כרגע, להנחה הפסימית שבתנאים ההיסטוריים הנוכחיים אני כחוקר והגדרות אקדמיות ככלי דיסקורסיבי או אמצעי ייצור אינטלקטואלי נמצאים בעבר הזה של אופק האידיאולוגיה או המחשבה הליברלית (ההנחה הפסימית הזאת תלויה כמובן באופן שבו אנו מבינים מהן הגדרות, אידיאולוגיות ומחשבות, איך הן עובדות ומה אפשר לעשות איתן – הנחה ואופני הבנה שניתן ללא ספק לקעקע). תחת ההנחה הפסימית הזאת, הַגְדֵרְתִּי את מהגרות העבודה תהיה בהכרח הגדרתן בעבר הזה של אופק המחשבה הליברלי – העבר היחיד שבו אני יכול לקיים הגדרות, על פי ההנחה הפסימית שלפחות כרגע אני נצמד אליה.

אבל לפני שנוותר על מה שמעבר לאופק, חשוב לשים לב לשתי תצורות אפשריות של אותו עבר-אופק. עבר האופק יכול להיות עברו של אופק ארצי-שמימי, אופק שככל שנדהר אליו תמיד נמצא את עצמנו מעברו הזה. לאופק הזה יש רק עבר אחד, אבל ככל שהאופק נסוג ומתרחק, כך נפרשים בעברו הזה מרחבים חדשים (או מרחבים ישנים, אם נתמיד לנוע בעקבות האופק על הכדור הסופי שעל פני השטח שלו אנו חיים). כנגד התצורה הזאת של עבר-האופק הזה ניתן להעמיד תצורת עבר-אופק מסוג אחר. עברו האחר של האופק יכול להיות אותו עבר שנפרש מצידו השני, הבלתי נגיש של האופק. העבר הזה של האופק יהיה אותו אי-שם שמעבר לאופק, היכן שנמצאת ארץ עוץ, או היכן שהנסיך כספיאן נפגש עם המושיע, ששמו משתנה

בעברם של אופקים שונים, שהפיזיס שלו מרובה, אבל הטלוס שלו אחד.

את האפיון הזה של שני סוגי האופק הבאתי כדי לצקת תוכן, ולו פורמלי, למונח "העבר הבא". בזכות התוכן הזה כל דיון בעבר הזה הופך לדיון במה שלא בעבר הבא, ומשליך על העבר הבא, בין אם העבר הבא הוא מרחב חדש שנפרש ככל שהאופק נסוג, ובין אם הוא מרחב שנמצא מצידו השני והאחר של האופק. אבל הטרנספורמציה הפורמלית שממירה את "הזה" ב"לא הבא" והתוכן הלוגי של העבר הבא אינם מבטיחים שאנחנו יכולים לחצות אל העבר הבא ולהיחלץ מהמרחב הליברלי שמגביל את תנועתם של מהגרות ומהגרים; גם עם הטרנספורמציה הפורמלית הזאת ייתכן שאנחנו עדיין ילידים של ממש, שכלואים במרחב הליברלי, וזקוקים לאשרות (שאיש לא ינפיק בעבורנו) כדי לצאת; גם עם השלילה הלוגית הזאת עדיין ייתכן שההיסטוריה הגיעה לקצה, או שהיא קרובה אליו מאוד, או שדבר מלבד זעזוע עצום, אפוקליפטי, לא יחלץ אותה מבור הפוטנציאל שבו היא נמצאת.

כך או כך, לשימוש בשלילה כדי לתאר את מה שמעבר לאופק יש ערך אסטרטגי. השלילה מאפשרת להגדיר הגדרות בעברו הזה של אופק המחשבה הליברלי, שעל פי ההנחה הפסימית שלי כרגע רק בתוכו אני יכול להגדיר (הרי המחשבה הליברלית כוללת את קשר השלילה שמוגדר בעזרת טבלאות אמת וכללי היסק, ושניתן לבטלו באמצעות הכפלתו). אבל באותה נשימה, אם אנטוש ברגע אחר את ההנחה הפסימית שלי, או אם תעבור כאן אותה סופת ציקלון שנושאת את מלאך ההיסטוריה, הגדרה על דרך השלילה תוכל לשמש כמעין בית שייסחף באותה סופה וינחת על המכשפה הרעה מן המזרח אי שם מעבר לאופק. בעבר הזה של המחשבה הליברלית השלילה קובעת גדרות, תוחמת מרחבים ויכולה להדיר כל מה שנמצא איתה בעבר הזה. אבל אם בכל זאת יש עבר-הבא, הוא נמצא מחוץ לכל גדר שהשלילה תתווה בעבר הזה. הגדרה על דרך השלילה נמצאת בעבר הזה ומתירה את מה שבעבר הבא.

ב. הגדרתן של מהגרות עבודה על דרך השלילה

נשעה אם כן את השאלה אם השלילה שנעשה בה שימוש כדי להגדיר מהגרות עבודה היא שלילה לוגית-דיאלקטית (שלילה שלאופק שלה יש רק עבר אחד) או שלילה תיאולוגית-אקזיסטנציאלית (שלילה שמצביעה אל העבר האחר של האופק), ונדחה לסוף המאמר את ההכרעה בין שני האופקים-עברים. עם זאת, נוסף כמה גדרות מתודולוגיות.

ראשית, נוסף את הגדר המתודולוגית של התמקדות במהגרות עבודה בישראל. מכיוון שכאמור, הניסיון להגדיר נמצא בחיכוך עם חציית הגדרות שכרוכה בהגירת עבודה, היומרה לחבוק מושג שמתפרש על מרחב גיאוגרפי של חמש יבשות ועשרות שנים היא יומרת שווא. יתר על כן, צמצום הדיון להקשר הישראלי הופך אותו רלוונטי יותר לפרויקט שעומד בבסיס הלקסיקון, שמכיר במקומיות ובהקשר של ידע פוליטי. צמצום הדיון למהגרות עבודה בישראל מצמצם גם את השיח הליברלי, על מגוון התצורות השונות שלו, לתצורותיו הישראליות, שגם

הן מורכבות וסותרות, ואולי אף סוטות מקווי המתאר של ליברליזם "אמיתי". עם זאת, צמצום הדיון אינו הופך אותו לוקאלי לחלוטין. מהיכרותי עם הגירת עבודה למדינות אחרות במערב (ארצות הברית, קנדה, גרמניה וצרפת) ועם השיח הליברלי בנושא, המסקנות העקרוניות של הדיון המקומי תקפות במידה זו או אחרת גם להקשרים מערביים אחרים, אם כי מדידת התקפות הזו איננה אחת ממטרות המאמר. כמו כן, צמצום הדיון אינו הופך אותו ללוקאלי בלבד משום שמהגרות עבודה לעולם אינן מוגבלות למדינת ישראל בלבד; הן מגיעות ליעדן ממדינות רבות, ורבות מהן ימשיכו להגר למדינות אחרות.

שנית, נצמצם את הדיון למי שמוכפפות בדרך כלל לתוויות "מהגרות עבודה" או "עובדות זרות", ולא לתוויות "מומחים מחו"ל", "מהגרות", "עולות", "מסתננות" או "זונות מחו"ל". אני לא רואה סיבה אנליטית המחייבת להפריד באופן חד בין הקטגוריות הללו, שיש ביניהן חפיפה אמפירית ומושגית רבה, אבל קיומה של ההפרדה היא חלק מההיגיון המכונן של השיח הליברלי שבו אני מעוניין לעסוק בסעיף זה. בעולם מפרידים לעתים בין מהגרות עבודה זמניות לכאלה שמשקעות. גם כאן, מבחינה אנליטית קשה לקיים את ההפרדה הזאת, מכיוון שבמקרים רבים האופק של סיום תקופת ההגירה איננו מוגדר היטב. בישראל כל מהגרות העבודה אמורות לעזוב את הארץ לאחר תקופה קצובה, ולכן מאמר זה יתמקד בהגירת עבודה שנתפסת כזמנית, גם אם בסופו של דבר היא מובילה להשתקעות.

סעיף זה אינו מתיימר למצות את המחשבה הליברלית על מהגרות עבודה ואינו שואף להציג את השיח הליברלי בנושא על כל גווניו. השיח הזה, גם בהקשר המקומי, רווי סתירות וכולל זרמים שונים. אבל האנליזה של השיח לאלמנטים המרכיבים אותו תפספס את האופן שבו הוא פועל כשיח, כלומר את האופן שבו הוא מייצר חלוקות מושגיות, מושאים, סובייקטים ופרקטיקות שפועלים בישראל באופן שאיננו כפוף עוד לחלוקות האנליטיות שמבחינות בין זרמים שונים של מחשבה ליברלית. השיח הליברלי שאני עוסק בו בסעיף זה איננו קטלוג רציונלי של מערכות שונות של נימוקים והגדרות, אלא מערך של פרקטיקות שמתקיימות יחד עם הסתירות המכוננות אותן.

סעיף זה יערוך ניתוח שיח של היחס המוציא שפועל בין מהגרות עבודה ובין ארבע עמדות שיח בסיסיות: סוכן (agent) כלכלי, אם, קורבן ואזרחית – כל אלה הן עמדות שיח שמהגרות עבודה אינן תופסות. אין כאן כוונה לטעון טענה אירונית בדבר טבען ה"אמיתי" של מהגרות עבודה ולחשוף את השקר הליברלי שמכחיש את "האמת" הזאת על ידי מנגנוני הדרה שיחניים. גם אין כאן דרישה להכיר במהגרות עבודה כמי שנופלות תחת עמדות השיח של סוכן כלכלי, אם, קורבן ואזרחית. דרישה כזו היא דרישה להחיל על מהגרות עבודה מושגים שפעולתם במסגרת השיח הליברלי בעייתית כשלעצמה, וכפי שנראה היא עלולה לצמצם את האפשרויות העומדות בפניהן או למנוע את הגירתן (אבל במאמר זה לא אנסה להציג את הבעיות הכלליות הטמונות באופן שבו פועלים המושגים האלה – הצגה כזו תדרוש מאמרים נפרדים על כל אחד מהמושגים הללו). גם החלת המושגים הללו על מהגרות וגם הדרת מהגרות עבודה מתחום התחולה של

המושגים הללו הן אסטרטגיות של מיקום מהגרות עבודה בתוך השיח הליברלי, ולפיכך אינן אסטרטגיות שאני מעוניין להתמקד בהן במסגרת הניסיון (הבעייתי ככל שיהיה) להותיר פתח למחשבה מעבר לאופק הליברלי. מטרת הסעיף הזה היא למפות יחסי הדרה שמתקיימים במסגרת השיח הליברלי, ולהשתמש במיפוי הזה כדי לנסות להניע הלאה את המחשבה על מהגרות עבודה.

1. מהגרות עבודה אינן סוכנים כלכליים

המסורת הליברלית מניחה שסוכנים כלכליים בוחרים באופן רציונלי בין אפשרויות ההשתכרות שהשוק מציע לבעלי הכישורים שבהם מחזיקים אותם סוכנים. אדם הוא סוכן כלכלי במידה שיש לו חופש כזה. אם נמנע מאדם לקיים בחירה כזו בגלל כפייה, פערי כוחות, פערי מידע או מסורות אי-רציונליות, הוא אינו סוכן כלכלי, ואת תפקודו בשוק העבודה יש לנתח בעזרת מודלים אחרים מאלה של הסוכן הכלכלי.

למהגרות עבודה אין חופש בחירה רציונלי בין אפשרויות ההשתכרות שהשוק מציע לנשים בעלות כישורים כמו שלהן. מהגרת עבודה בישראל רשאית להיות מועסקת באופן חוקי רק אצל מי שמחזיק באשרת העסקת עובד זר ורשום כמעסיק שלה. סיום קשרי העבודה מבטל גם את אשרת ההשייה בישראל. אין חשיבות לסיבת סיום קשרי העבודה: אי-תשלום שכר, אלימות מצד המעסיק, מות המעסיק, מחלת העובדת או בחירתה של העובדת לממש את זכותה-לכאורה כסוכן כלכלי ולהתפטר. רק הליך בירוקרטי, הדורש בדרך כלל ליווי של מעסיק, חברת כוח אדם או עמותה שמסייעת למהגרות עבודה, יכול לאפשר למהגרת העבודה להשיג אשרת שהייה זמנית ולחפש מעסיק מורשה אחר. המעסיקים המורשים, לעומת זאת, מעדיפים כמובן להביא עובדות חדשות מחו"ל, שמשלמות למתווכים ולמעסיקים אלפי דולרים (אשר נגבים בניגוד לחוק) כדי לקנות את העסקתן החוקית בישראל.³

בית המשפט כינה את ההסדר הזה "מעין עבדות בגרסה מודרנית",⁴ אבל הקביעה הזאת לא מנעה מבית המשפט להתיר, תוך הסתייגות, הסדר חלופי שלפיו מעבר של מהגרי עבודה ומהגרות עבודה בין מעסיקים יתקיים אך ורק בחסותו של תאגיד כוח אדם שמעסיק אותם. זכותם של מהגרי ומהגרות עבודה להתפטר לטובת עבודה מכניסה יותר מוגבלת, אם כן, על ידי שיקול הדעת ואפשרויות השיבוץ של תאגיד כוח אדם, שכאמור מעדיף להביא מחו"ל עובדים ועובדות חדשים, שמשלמים דמי תיווך בסך אלפי דולרים, מאשר לשבץ מחדש עובדים ועובדות שכבר נמצאים במדינה. במסגרת אותו הסדר גם המעבר בין תאגידי כוח אדם שונים אינו לגמרי חופשי.⁵

כל מדינות המערב מוטלות מגבלות משמעותיות על זכותן של מהגרות עבודה להתפטר ולמצוא עבודה חדשה – מגבלות שאינן חלות על אזרחים.⁶ מהגרות עבודה, אם כן, אינן כפופות למודל המכונן של הכלכלה והמחשבה הפוליטית הליברלית. המודלים של בחירה רציונלית

בשוק העבודה אינם חלים עליהן (מובן שהן אינן היחידות שהמודלים האלה אינם חלים עליהן). אבל לא כל מהגרות העבודה כפופות למגבלות החוק. מהגרות שעובדות ללא אשרות שהייה ועבודה יכולות כמובן לבחור בין מעסיקים ללא מגבלות חוקיות, משום שעבודתן ושהייתן במדינה שבה הן נמצאות כבר ממילא הוצאו אל מחוץ לחוק, אלא שהן כפופות לאיזומי מעסיקים בדבר הסגרה לרשויות; ולפיכך החופש שלהן לבחור באופן רציונלי מתוך ההצעה הקיים מוגבל על ידי רצונם הטוב של מעסיקהן. מהגרות עבודה יכולות ומצליחות לבנות קהילות שמספקות הפניה לעבודה, סיוע במשא ומתן עם מעסיקים ועזרה הדדית,⁷ אבל בתנאים הנוכחיים אינן יכולות להפוך לסוכנים כלכליים אינדיבידואליים. בתוך החוק או מחוצה לו, סוכנות (agency) כלכלית איננה מודל רלוונטי לתיאורן של מהגרות עבודה.

שהייתן של מהגרות עבודה במדינה תלויה כאמור בביטול קיומן כסוכנים כלכליים – חופש המידע, ההזדמנות והתחרות שמור לסוכנים הכלכליים, שמהגרות עבודה אינן נמנות עליהם. אבל הדרתן מעמדת הסוכן הכלכלי אינה מונעת מהן להיות אובייקט כלכלי. מהגרות עבודה משלמות אלפי דולרים למתווכים ולמעסיקים תמורת הזכות להתקיים ב"מעין עבדות בגירסה מודרנית", ואלו מביניהן שמצליחות לעבוד די זמן כדי להחזיר את ההוצאה הגבוהה הזאת הן מקור הכנסה חשוב למדינות המוצא שלהן.⁸

אנחנו רואים כאן דוגמה לסוג של פעולה כלכלית שחורגת מהנחות מקובלות של השיח הכלכלי הליברלי בדבר סוכנות כלכלית, ובכל זאת יש בה מידה של בחירה וכוח במסגרת קהילתית. סוג הסוכנות הזה קשור גם לסוכנות שטמונה במעשה ההגירה עצמו. הדיון בבחירה של מהגרת עבודה להגר הוא מורכב. יש מי שרואה בהגירה כורח שנכפה על המהגרת על ידי המערך המשפחתי, ההזדמנויות המוגבלות במדינת המוצא, הצורך של מדינות העולם השלישי בהכנסה מחו"ל ותקוות שווא, ויש מי שרואה בהחלטה להגר בחירה מודעת בחריגה מן הגבולות הנכפים על אישה במדינת מוצאה כדי לנסות לשפר את מצבה תוך נטילת סיכונים. הוויכוח הזה⁹ מראה עד כמה החלוקה המושגית בין בחירה לכורח אינה מצליחה לתפוס את מצבה של מהגרת העבודה. אין זה נכון לומר שמהגרות העבודה חופשיות להגר או נאלצות להגר. מרחב התמרון של מהגרת העבודה איננו תואם את מושגי הבחירה החופשית הרציונלית של השיח הכלכלי הליברלי. אוצר המילים שדרוש כדי לתאר את ההכרעה הזאת (כמו הכרעות רבות אחרות במגוון הקשרים) לא עולה בקנה אחד עם החלוקה בין כפייה של פעולה על אינדיבידואל ובין בחירה חופשית של אינדיבידואל. ההכרעה הזאת איננה שייכת לאינדיבידואל אוטונומי; היא מתקבלת על ידי סובייקטיביות קהילתית מבוזרת.¹⁰ אבל העובדה הזאת לא הופכת את קיומן של מהגרות עבודה לראוי להכחדה; סוכנות כלכלית, כפי שהיא פועלת בשיח הליברלי, יחד עם האינדיבידואליות הקיצונית שהיא מבנה, היא מעמד בעייתי שהעמדתו כאידיאל מכונן היא אחד המוקשים של המחשבה הליברלית.

ההדרה של מהגרות עבודה מכלל הסוכנים הכלכליים החופשיים והרציונליים היא סינתזה של שתי עמדות סותרות שהמדינה מחזיקה בהן. הראשונה קובעת שמהגרות עבודה הן צורך חיוני

לכלכלה, ושהן מספקות מענה לביקוש שאין לו הצע במדינה. העמדה השנייה קובעת שמהגרות עבודה גורמות לאבטלה בקרב אזרחים ואזרחיות, ולפיכך יש להוציאן מהמדינה. שתי העמדות האלה מתבטאות בו זמנית בהצהרות ובהחלטות רשמיות של סוכני ממשלה. הסתירה שבין העמדות האלה מובילה למדיניות הדלת המסתובבת: ראשית המדינה מתירה ניצול של מהגרות עבודה על ידי אכיפה סלקטיבית של חוקי מגן, אחר כך היא גורמת לאובדן מעמדן החוקי של מהגרות באמצעות הגבלות על העסקתן, ולבסוף מגרשת אותן ומביאה במקומן מהגרות חדשות, אשר משלמות דמי תיווך בסך אלפי דולרים, שנגבים שלא כחוק, ושהמדינה אינה אוכפת את החוקים האוסרים את גבייתם. כך יוצרים המדינה ו"כוחות השוק" בתוך שוק העבודה איים של העסקה בתנאים גרועים במיוחד, שנוטים לגלוש גם אל מחוץ לאיים הללו, אל מקומות העבודה של אזרחיות ואזרחים.¹¹ לא מדובר כאן בקונספירציה של סוכן אחדותי, אלא בתוצר של התפיסות השונות שמתקיימות בתוך השיח הליברלי ושל סדרי העדיפויות שהסינתזה שלהן מייצרת.

גירסה אחרת של הסתירה הזאת היא עמדתו של בנק ישראל, הממליץ שלא לקשור את אשרת העבודה של מהגרת עבודה למעסיק מסוים, ולאפשר ניידות בין מעסיקים תחת מגבלות תחום העיסוק שהתירה המדינה למהגרת העבודה. עם זאת, האופק המפורש של ההסדר הזה הוא הקטנת מספרן של מהגרות העבודה, שבנק ישראל תופס אותן כנטל כלכלי. ההגנה הליברלית על הסוכנות הכלכלית של מהגרות עבודה, כפי שהיא מתבטאת בגישתו של בנק ישראל, נועדה בסופו של דבר להעלות את כוח המיקוח שלהן, את אפשרויות הבחירה שלהן ואת שכרן לרמה כזו, שמעסיקים יעדיפו להעסיק עובדות מקומיות (בין השאר, בגלל היתרונות התרבותיים שלהן כבנות המקום ביחס למהגרות עבודה). ככל שהניתוח הפורמלי הזה אטום למציאות של שוק העבודה הישראלי, השוויון הליברלי שמציע בנק ישראל נועד לייצר תנאים שיהפכו את הגירת העבודה לישראל לתופעה שולית.¹² אפשר לראות כאן שגם הכפפתן של מהגרות עבודה לעמדה הליברלית של סוכנות כלכלית ערוכה להדירן ולצמצם את אפשרויות הבחירה שלהן, ולכן היא פתרון בעייתי מנקודת מבטן של מי שמבקשות לעבוד כדי להגר ולהגר כדי לעבוד.

2. מהגרות עבודה אינן אמהות

המחשבה הליברלית מבנה את המהגרת כאובייקט זמני ואת המשפחה כאובייקט של קבע. אם המהגרת אמורה לחזור לארצה בתום תקופת ההגירה, ואילו המשפחה היא אובייקט נייח שאמור להישאר נטוע במקומו, אין לאפשר למהגרת העבודה להקים משפחה. התוצאה היא הבניית יחס מוציא בין הגירת עבודה לאמהות. המסגרות הפוליטיות שמפקחות על מהגרות עבודה בישראל מקיימות יחס מוציא כזה. הנהלים הנוכחיים של משרד הפנים קובעים שמהגרת עבודה שילדה בישראל חייבת לצאת את המדינה בתוך שלושה חודשים מיום הלידה. אם איננה יכולה להיות מהגרת עבודה. הנהלים הללו מורחבים גם לאמהות פוטנציאליות. כאשר נודע למשרד הפנים שמהגר ומהגרת עבודה חיים כזוג, לפחות אחד מהם יאבד את אשרת העבודה והשהייה שלו.

הנוהל תקף גם אם בני הזוג אינם נשואים באופן פורמלי.¹³

הצד השני של אותו היגיון הוא האופן שבו הקמת משפחה עשויה לבטל את המעמד של הגירת עבודה. למהגרות עבודה שבכל זאת הצליחו להקים תא משפחתי עם ילדים, המדינה מעניקה חסינות בפועל מגירוש וגישה מוגבלת לתושבות. המדיניות הנוכחית ביחס למשפחות של מהגרות עבודה היא לגרש רק את האב, אבל להימנע מגירוש של ילדים ושל האם. מי שנותרת לבדה עם ילד או ילדה מוצאת מכלל מהגרות העבודה ומהגרי העבודה, ובפועל איננה מגורשת (אם כי בימי הכנת המאמר לפרסום שוב עומדת המדיניות הזאת בסימן שאלה). יתר על כן, רק בפני אמהות כאלה נפתחה הדרך לתושבות זמנית ואחר כך לתושבות קבע, במסגרת נהלים שיישם משרד הפנים בשנים 2006-2007.¹⁴ כדי להיכנס בשערי החוק ולהפוך לתושבות עברו מהגרות העבודה תהליך שבו קודם ביטלו את מעמדן החוקי על ידי הבאת ילדים לעולם, ואחר כך שבו לזרועות החוק במעמדן החדש כאמהות.

ההליך לקבלת אזרחות על ידי נישואין עם בן זוג שיש לו אזרחות מקומית גם הוא הליך שהחוק מבנה כשינוי סטטוס. המהגרת מפסיקה להיות מהגרת עבודה והופכת לתושבת שכפופה למנגנון חוקי אחר. גם במקומות אחרים בעולם מפעילים חוקי איחוד המשפחות היגיון דומה. במקרים המוגבלים שבהם אשתו של מהגר עבודה רשאית להצטרף לבעלה, היא רשאית בדרך כלל להצטרף אליו כבת זוג אך לא כעובדת (בין אם על ידי מתן אשרה שמגבילה את זכותה של בת הזוג לעבוד ובין אם על ידי דרישה שהעובד יוכל לפרנס את בת הזוג, המגלמת את ההנחה שבת הזוג לא תעבוד).¹⁵ כל המנגנונים האלה מדגימים פנים שונות, לפעמים סותרות, של היחס המוציא בין מעמד של מהגרת עבודה למעמד של בת משפחה. לעתים הראשונה מודרת על חשבון השנייה, ולעתים להפך. ההדרות הללו נובעות מזרמים שונים שמתקיימים בתוך המחשבה הליברלית, אבל היחס המוציא בין מהגרת עבודה לבת משפחה נותר בעינו. אפילו כאשר מעסיקים סיעודיים ומהגרות עבודה מתייחסים זה לזו כבני משפחה, מדובר בסוג של יחסי שארות שאינם מוכרים ככאלה על ידי מסגרות חוקיות ליברליות.

גם מנקודת המבט של מדינת המוצא עשוי להתקיים יחס מוציא בין אמהות להגירת עבודה, שמאיים על אפשרויותיהן של מי שמזוהות כאמהות להגר. חקיקה בסרי לנקה ובהודו מגבילה את יכולתן של אמהות להפוך למהגרות עבודה.¹⁶ הנימוק הוא כמובן טובת הילד, והתפיסה היא כי טובתו כרוכה בנוכחותה של האם ולא בכסף שהיא יכולה לשלוח. אותן מהגרות שמשאירות ילדים מאחור ואינן זוכות לראות אותם במשך שנים ארוכות, לפעמים במשך רוב שנות ילדותם ונערותם, מקיימות "אמהות טרנס-לאומית".¹⁷ אם אחת ניסחה זאת כך:

מעט מאוד אמהות מוכנות להקרבה שמקריבות אמהות שנוסעות לחו"ל ומשאירות את ילדיהן מאחור [...] אלה שעוזבות [את ילדיהן] נותנות [להם] את הכי טוב שלהן. Uno se siente mas madre [הן מרגישות עוד יותר אמהות].¹⁸

נניח כאן לשאלה אם ההוויה של "mas madre" חורגת מעבר להוויה של אם, או שהיא תצורה קיצונית של ההוויה הזאת. כך או כך, אנו למדים שבמסגרת השיח הזה אמהות רגילה איננה

נתפשת כמתיישבת עם הגירת עבודה. אנחנו עדים כאן לקושי של מהגרות עבודה שמתעקשות למלא גם את העמדה השיחנית של אָם, במסגרת שמונעת ממהגרות עבודה להגר יחד עם בני משפחותיהן ולחלק באופן ראוי את זמנן בין משפחה, עבודה ומסגרות אחרות. כל עוד זו המסגרת, לא רק הדרתן של מהגרות עבודה מהעמדה השיחנית הליברלית של אָם, אלא גם החלת העמדה הזאת על מהגרות עבודה עלולה להיות, כמו בסרי לנקה ובהודו, כלי לצמצום האפשרויות שלהן ולמניעת הגירה.

נעיר גם שעצם נשיותן של מהגרות עבודה מוטלת בספק. דוגמה קיצונית להגדרת התפקיד המגדרי מחדש הכרוכה בהגירת עבודה היא זו של סאלי קמאטווי, אחת מגיבורות הסרט התיעודי "בובות של ניר".¹⁹ סאלי חיה בישראל כמהגרת עבודה, וכך נתפסה על ידי חברותיה, מעסיקה ומשפחתו, אף שלא הסתירה את עובדת לידתה כזכר, ואף על פי שנרשמה כזכר על ידי הרשויות. לאחר שעזבה את ישראל היגרה לדובאי, שבה נאלצה לעבוד כגבר, ובה גם מתה או נרצחה. באיזה תפקיד מגדרי מתה או נרצחה ככל הנראה לא נזכה לדעת.²⁰

3. מהגרות עבודה אינן קורבנות

המדינה מפעילה מערך שמפריד בין מהגרות עבודה ובין קורבנות. הנטייה הרווחת היא למנוע הכרה במהגרות עבודה כקורבנות; כך התעלמו בתי הדין למשמורת, המשטרה ופקידי משרד הפנים במשך שנים ארוכות ממצוקתן של מהגרות עבודה שסבלו הפרות של חוקי עבודה, הונאה, וסוגים שונים של עבדות.²¹

בשנים האחרונות הפעילו סוכני הפאקס-אמריקאנה לחץ על ממשלת ישראל להכיר בקטגוריה של קורבנות עבירה המכונה "סחר בבני אדם". הקטגוריה הותוותה כדי לזהות נשים שנמכרו לעבדות מין, אבל הורחבה כדי לכלול גם את אלו שאולצו, בהונאה ובכפייה, לעבוד מחוץ לתעשיית המין. הטיפול בקורבנות סחר בבני אדם כולל זיהוי והגנה. ראשית יש להבחין אותן מכלל מהגרות העבודה, ואחר כך להעניק להן הגנה מיוחדת. הקריטריונים המגבילים המגדירים את העבירות הללו מזהים כקורבנות רק מיעוט קטן מתוך המהגרות, והן אמורות להיות מוצאות מן הכלל על ידי אשרות שהייה ועבודה מיוחדות ואפשרויות גישה למנגנוני סיוע ושיקום.²²

המנגנון שמזהה מהגרות מסוימות כקורבנות מתייג אותן בקטגוריה אחרת מאשר מהגרות עבודה. על כן מי שנותרות מהגרות עבודה אינן קורבנות, אינן מזוהות כמוחלשות ואינן זכאיות לסיוע או להגנה מיוחדת מהמדינה. מובן כי הקביעה שכל מהגרות העבודה הן קורבנות פסולה, ומדגימה את הפֶּשֶׁל בדיונים ליברליים בשאלה "האם ראוי לזהות מהגרות עבודה כקורבנות". מהגרות עבודה הן בדרך כלל נשים שהשכלתן גבוהה יחסית למדינת המוצא ודומה למוצאן במדינת היעד,²³ שיש להן העוצמה הדרושה להתקיים במעמד של מהגרת עבודה ולעמוד בקשיים הכרוכים בקיום הזה, ולא נכון לומר, כפי שראינו לעיל, שהגירת העבודה נכפית עליהן באופן מוחלט. אבל ההפרדה החדה בין קורבן ובין מהגרת עבודה, הפרדה שאינה מכירה באופן

שבו מנגנוני המדינה מחלישים את כלל מהגרות העבודה, היא כלי של דיכוי והדרה.

החוק האמריקאי, שדורש לדרג את כל מדינות העולם (למעט ארצות הברית) בהתאם לטיפולן בקורבנות סחר בבני אדם ולהתנות סיוע-חוץ בעמידה בסטנדרטים מינימליים, זכה לתמיכה נרחבת בבתי המחוקקים האמריקאיים. את התמיכה הגורפת בחוק, מימין ומשמאל כאחד, ניתן להסביר בכך שהמגבלות המוטלות על הגירה כדי למנוע סחר בבני אדם מקטינות את אפשרויות ההגירה בכלל. כך מרוויח השמאל הגנה על זכויות אדם, הימין מרוויח הגבלות על הגירה, ואנחנו מקבלים עוד דוגמה לאופן שבו דרכי מחשבה מנוגדות מתנקזות לאותה פרקטיקת הדרה במסגרת השיח הליברלי. החוק האמריקאי, שדורש ממדינות העולם למנוע את הפיכתן של נשים לקורבנות, אינו מתפרש במסגרת החשיבה הליברלית כמגביל או כמונע הגירה, משום שבמסגרת הזאת, כאמור, הקורבן היא ישות נפרדת ממהגרת העבודה. אבל בפועל, סימון של קבוצות גדולות של נשים כקורבנות פוטנציאליים אינו מתיר להן לאייש עמדה של מהגרות עבודה. נשים שמנסות להגר מדרום אמריקה לארצות הברית, למשל, מסומנות כקורבנות פוטנציאליים של סחר בבני אדם, ונאסר עליהן להגר.²⁴ נשים שהיגרו לישראל מחלק ממדינות ברית המועצות לשעבר חוות קשיים דומים.

בעת כתיבת המאמר, לא רק מהגרות עבודה אינן קורבנות, אלא גם מי שהסתננו לישראל דרך הגבול המצרי מובחנים מקורבנות. "במשטרה ובמשרד הפנים משוכנעים שכמעט כל המסתננים אינם אלא מבקשי עבודה שבאו ארצה בתיווך סוכנויות כוח אדם במצרים וסודן, ולא מבקשי מקלט מפני רדיפה",²⁵ כאילו מבקש מקלט ומהגר עבודה אינם יכולים לדור בגוף אחד. על רקע היחס המוציא בין מהגרות עבודה לקורבנות ניתן להסביר גם את כישלוננו של ארגון העובדים האפריקאים בישראל לזכות בהסדר של אשרות עבודה ושהייה לתקופה קצובה תמורת ערבויות ליציאה מישראל בסופה.²⁶ הטיעונים של ארגון העובדים האפריקאים כללו התייחסויות לאלימות בארצות מוצאם, לפשע ההיסטורי של העבדות ולתועלת הכלכלית שמפיקה ישראל מאפריקה דרך תעשיית היהלומים ויצוא של ידע ושירותים. אלא שהיחס המוציא בין קורבנות וסוכנים כלכליים לבין מהגרות ומהגרי עבודה הופך טיעונים כאלה לבלתי רלוונטיים, אם מטרתם להפוך את מושאייהם למהגרות ומהגרי עבודה בישראל.

יתר על כן, היחס המוציא בין מהגרות עבודה לבין קורבנות ובנות משפחה מתעצם כאשר מדובר באבחנה בין מהגרות ובין קורבנות בתוך המשפחה. לראייה, המשרד לביטחון פנים, שהיה אמון על ביצוע מדיניות הגירוש של מהגרות ומהגרי עבודה מישראל, היה גם זה שמימן קבוצת תמיכה לילדי מהגרות עבודה, לסיוע בנושאים של אלימות במשפחה וילדים בסיכון, בחסות ארגון הסיוע הסוציאלי העירוני מסיל"ה.²⁷ קורבנות בתוך המשפחה, אם כן, מוצאים ומוצאות מכלל מהגרי ומהגרות העבודה אפילו על ידי הגוף שאמון על הדברתם של האחרונים.

מכיוון שארגונים שמגדירים את עצמם כארגוני זכויות עובדים וארגוני זכויות של מהגרי עבודה נאלצים להשתתף בשיח הפוליטי תוך שימוש בהגדרות שכופה המערכת המשפטית, ומכיוון שהם תלויים בשיתוף פעולה פוליטי (ולעתים כלכלי) עם סוכני הפאקס-אמריקאנה,

הארגונים האלה נופלים קורבן לדיכוטומיה שבין קורבנות למהגרות. בשנת 2003, למשל, קראו ארגון העובדים מע"ן ומוקד הסיוע לעובדים זרים ל"סגירת שמים", כלומר למניעה של כניסת מהגרי ומהגרות עבודה לישראל, על מנת למנוע מהם להפוך לקורבנות ולאפשר למובטלות, למובטלים ולמהגרות ולמהגרי העבודה שנמצאים בישראל וחשופים לגירוש לשוב למסגרת העסקה חוקית. עמותת קו לעובד (שבה הייתי חבר הוועד המנהל) נמנעה מקריאה גורפת כזו, אבל זיהתה קבוצות עובדים בסיכון מיוחד, וקראה למדינה למנוע את כניסתן לישראל. בעקבות הקריאות האלה הגבילה המדינה את הבאתן של עובדות סיעוד סיניות, שהתקשו לתקשר עם מעסיקים ישראלים והיו חשופות לפיטורין ולגירוש, וכן את כניסתן של עובדות ועובדים נפאלים, שהיו חשופים יותר מאחרים למעצרים ממושכים בגלל היעדר נציגות קונסולרית שתוכל להנפיק להם מסמכי מעבר. קו לעובד גם הגישה עתירה (שעדיין תלויה ועומדת) כדי למנוע לגמרי את הבאתם של עובדים סינים לישראל, בטענה שהם חשופים לגבייה של דמי תיווך גבוהים במיוחד ולצורות קיצוניות של עבדות.

בפעולות הללו מילאו הארגונים האזרחיים את תפקידם כמי שאמונים על מניעת הפיכתן של מהגרות עבודה לקורבנות. אבל הפעולות הללו התקבלו בלי להביא בחשבון את סיכוייהן של המהגרות להפוך לקורבנות בארצות מוצאן בגלל מניעת האפשרות להגר או בגלל הכורח להגר למדינות אחרות, ובלי להביא בחשבון את סיכוייהן לשפר את מצבן על ידי הגירת עבודה לישראל.²⁸ בסופו של דבר, אלה שזוהו כקורבנות פוטנציאליים איבדו את זכותן להגר. היחס המוציא שמכוננת המחשבה הליברלית בין מהגרות לקורבנות שועתק בידי ארגוני הסיוע, ומרחב האפשרויות של נשים מסוימות צומצם עוד יותר בידי ארגונים שמבקשים את טובתן.

חשוב לציין את תפקידה של המערכת המשפטית בשכפול היחס המוציא בין מהגרות עבודה לקורבנות בידי ארגוני הסיוע. את התביעה למנוע את הפיכתן של מהגרות לקורבנות אפשר לנסח בדרכים רבות, ואין הכרח שאלה ימנעו מראש את האפשרות של הגירת עבודה: אפשר לתבוע הגנה יזומה על מהגרות בסיכון גבוה; אפשר לתבוע סינון קפדני של מהגרות לפני מתן אשרת עבודה; אפשר לתבוע סיוע נרחב בדיעבד לקורבנות. אבל האפשרות שנתפסה על ידי המומחים המשפטיים של העמותות הרלוונטיות כבעלת הסיכוי הרב ביותר להצליח במערכת המשפטית בישראל היא הדרישה למנוע הגירת עבודה באופן גורף, או הגירה ממדינות מסוימות. המערכת המשפטית שהחשיבה הליברלית מייצרת דוחקת אם כן את ארגוני הסיוע לשעתק את היחס המוציא שנקבע בין מהגרת לבין קורבן.

חשובה לא פחות הכרעתן של העמותות להגדיר את עצמן כמי שאמונות על סיוע למהגרי עבודה בישראל – הכרעה שכרוכה בשיתוף פעולה עם החלוקות הפוליטיות של המחשבה הליברלית. הפיסקה הבאה מתוך עתירת "קו לעובד" מבהירה את הקושי.

גם אם בסופו של דבר מוכנים העובדים הסינים לשלם את מחיר דמי התיווך מתוך ציפייה לכסות הוצאה זו, ולאחר מכן אף לחסוך סכום נוסף במהלך עבודתם בישראל, הרי שבכל אופן לא ברור מדוע יש להעדיף את הבאתם שלהם לישראל

על פני הבאת עובדים עניים לא פחות ממדינות אחרות בהן דמי התיווך הנגבים הם (מסיבות שונות) נמוכים יותר (גם בהתחשב ביוקר המחיה בכל מדינה ומדינה). דהיינו, הואיל ומדינת ישראל החליטה מלכתחילה להכניס X עובדים בשנה (ומספר עניי העולם גדול בהרבה מאותו X) – מן הראוי להכניס את העובדים אשר ישלמו דמי תיווך נמוכים יותר. (וזאת, כמובן, במקביל לפעולה נמרצת למיגור תופעת תשלום דמי התיווך הגבוהים מהמותר על פי דין באופן כללי).²⁹

זווית הראייה כאן מוגבלת לזו של מדינת ישראל. "עניי העולם" הם מסה הומוגנית, והקריטריון הרלוונטי הוא מידת הפגיעה הגלומה בדמי התיווך שישלמו כדי להיכנס לישראל. שאר הנסיבות התקפות לגבי העובדים הפוטנציאליים (ההזדמנויות והסכנות בארצות מוצאם, למשל) נותרות מחוץ לגבול הדיון. למעשה, הנסיבות האלה חייבות להיות מחוץ לגבולות הדיון, שהרי המערכת המשפטית הליברלית כופה גבולות לאומיים על השיח המשפטי. במרחק רב משם, אך באותו שדה שיח, נמצאת קביעתו של היועץ לשר הרווחה כי "יותר הומני לגרש את העובדים עכשיו מאשר לאפשר להם להמשיך לחיות כפי שהם חיים: במגורים עלובים, כפופים לתנאי עבודה נצלניים ונטולי זכויות".³⁰ הדיון הזה מלמד שלא רק הדרתן של מהגרות עבודה מהעמדה השיחית של קורבנות, אלא גם החלטה עליהן, עלולה לצמצם את האפשרויות העומדות בפני מהגרות עבודה.

4. מהגרות עבודה אינן אזרחיות

הקביעה שמהגרות עבודה אינן אזרחיות במדינה שאליה הן מהגרות היא מובנת מאליה, כל עוד אנחנו מוציאים מכלל הדיון, כפי שאנחנו אכן עושים כאן, הגירת עבודה פנימית בתוך גבולותיה של מדינה ספציפית. פחות מובנת מאליה היא הדרתן של מהגרות עבודה מגישה לדיון הפוליטי האזרחי. בדיון האקדמי הורחב בשנים האחרונות מושג האזרחות אל מעבר לסטטוס הפורמלי של אזרחות, והוא משמש כמושג מפתח לדיון בהשתתפות בהתארגנויות ובפעולות אזרחיות ובאופן שבו ההשתתפות הזאת מותנית במשתנים תרבותיים, גזעיים, מגדריים, מעמדיים, מיניים, יכולתניים ואחרים. בסעיף הזה אעסוק באופן שבו השיח הליברלי מדיר מהגרות עבודה מפרקטיקות של התארגנות אזרחית. זו איננה שאלה של זכויות אזרח מול זכויות אדם או שאלת ההתאזרחות של מהגרות עבודה (שאיננה אפשרית בישראל אלא דרך הפיכת המהגרת לבת משפחה של ישראלי), אלא שאלה על האופן שבו עמדתן הכלכלית והמשפטית של מהגרות עבודה מאפשרת למסגרת ליברלית להדיר אותן מהשתתפות בסוג ההתארגנויות שאותה מסגרת ליברלית מתיימרת להתיר להן.

ההדרה של מהגרות עבודה מהתארגנויות אזרחיות מתבצעת, בין השאר, בעזרת הגבלות על חופש התנועה וחופש הדיבור. מהגרות עבודה רבות אינן רשאיות לצאת את מקומות עבודתן למעט ביום החופשה השבועי שלהן. לעיתים הן לא רשאיות לצאת כלל. למהגרות שמועסקות בחקלאות במושבים בפריפריה אין בדרך כלל שום דרך לעזוב את האזור גם כאשר יש להן

רשות פורמלית לעשות זאת. מי שדרכונה או אישור העבודה שלה הוחרם – תופעה שכיחה למדי – נמצאת בסכנת מעצר אם תנוע מחוץ למקום העבודה.³¹

את המגבלות על חופש הדיבור מדגימה עיתונאית סינית שפרסמה המלצות למהגרות ומהגרי עבודה שלא לשאת את דרכוניהם איתם על אף דרישת החוק. הסיבה להמלצה היתה שמעצר של מהגרת או של מהגר עבודה שהחזיקו בדרכון הובילה לגירוש מידי תוך עקיפת הנהלים הקבועים בחוק, שאמורים לאפשר למהגרת או למהגר לפנות לערכאה שיפוטית כדי למנוע את הגירוש. אותה עיתונאית נעצרה וגורשה, והפרסום ה"מסית" שימש כעילה מפורשת לגירוש.³²

בהינתן ההגבלות הללו של זכויות בסיסיות (בידי מעסיקים ו/או בידי המדינה), האפשרות לקיים התארגנויות פוליטיות מוגבלת. האמנה הבינלאומית המתקדמת ביותר בתחום זכויותיהם של מהגרות ומהגרי עבודה,³³ שאף מדינה מפותחת לא חתמה עליה, אמנם קובעת שלמהגרי ומהגרות עבודה נתונה הזכות להתאגד בעמותות ובארגוני עובדים (אם כי הזכות להקים ארגונים כאלה מוקנית רק למהגרי עבודה שרשאים לעבוד על פי החוק). בפועל, לעומת זאת, מדינת ישראל גירשה באופן שיטתי את מי שזוהו כמנהיגי התארגנויות של מהגרי עבודה: מנהיגים של הסניף המקומי של ארגון UPIMA הפיליפיני שפעל בחסות ההסתדרות גורשו בזה אחר זה, וכמוהם מנהיגי ארגון העובדים האפריקאי ומנהיגים קהילתיים סינים ולטינו-אמריקאים.³⁴

לפני תחילת הגירוש המסיבי של השנים 2002-2004 פעלו בישראל לא מעט ארגוני קהילה קטנים של מהגרים ושל מהגרות עבודה – מועדוני ספורט, כנסיות ומסגרות תרבותיות. התאגדות העובדים האפריקאים הובילה ליצירת מסגרת פוליטית שהציעה לרשויות עיסקה: מתן אשרות לתקופה מוגבלת תמורת ערבויות ליציאה מהארץ בתום תוקף האשרות. ההצעות האלה נדחו, גם כאשר השר הממונה היה אברהם פורז, שלפני כהונתו כשר היה ממובילי התומכים בהתארגנות העובדים האפריקאים. כאשר המודל הפוליטי של ארגון העובדים האפריקאים הועתק אל קהילת העובדים הדרום-אמריקאים, גירוש מהיר של מנהיגי ההתארגנות מנע הצעה דומה מצידם.³⁵ הסיבוב הנוכחי של גירוש מהגרות ומהגרי עבודה מעמיד בסכנה את ההתארגנויות האזרחיות שהצליחו להתקיים בשנים האחרונות (דוגמת הארגון אסקוואליטה של מהגרות דרום-אמריקאיות).

האסטרטגיה הזאת, של הדרה מן הגוף הפוליטי-האזרחי איננה ייחודית לישראל. דוגמאות מן העת האחרונה אפשר למצוא, למשל, גם בדרום קוריאה ובארצות הברית.³⁶ אבל לא רק במדינת היעד מודרות מהגרות העבודה מן הגוף האזרחי. גם שייכותן של המהגרות לגוף האזרחי של ארץ מוצאן מוטלת בספק. הגבול בין הגירת עבודה לבין "בריחת מוחות" או התנתקות ממדינת המוצא תמיד עמום וקשה להכריע בו כל עוד המהגרת נמצאת בנכר או מנסה להגיע לשם, משום ששאלת חזרתה של מהגרת עבודה למדינת מוצאה נותרת פתוחה כל עוד היא ממשיכה לעבוד במדינת היעד. הטיעון בדבר בריחת המוחות מאפשר להשתמש באזרחותה של אישה

במדינת מוצאה כדי להגביל את יכולתה להגר ולעבוד בחו"ל. מודגם כאן האופן שבו לא רק הדרת מהגרות מעמדת אזרחות, אלא גם החלת העמדה השיחנית הזאת עליהן עלולה לצמצם את האפשרויות העומדות בפניהן.

ג. מה נותר למהגרות העבודה, ומאיזה עבר של האופק?

מובן שמהגרות עבודה חיות כסוכנים כלכליים, כאמהות, כקורבנות וכאזרחיות. אלא שלמערכת השלטון הליברלית יש כלים פוליטיים רשמיים, מודחקים ומוכחשים, שמגבילים את זיהוין של מהגרות עבודה עם העמדות האלה, ומצמצמים את אפשרויות ההגירה של מי שמוזהות כמחזיקות בהן. למעשה, לא נכון אפילו לומר שמדובר בדיוק ביחס מוציא בין הגירת עבודה ובין סוכנות כלכלית, אמהות, קורבנות ואזרחות. נכון יותר לומר שהזיקה של מהגרת עבודה לעמדות השיחניות האלה מושעית אך אינה נמחקת לגמרי כל עוד היא מהגרת, או שהזיקה מושהית מבלי להיות חסומה לחלוטין, עד לרגע שבו תגמור המהגרת להגר. מצד שני, אפשרות הגירת העבודה עצמה מושעית, מושהית או לכל הפחות מצומצמת מאוד כאשר אישה מנסה להחזיק בעמדות השיחניות שדנו בהן לעיל. נוכל כמובן לצמצם עוד את ההגדרה, ולסמן עוד עמדות שיחניות שהגישה של מהגרות עבודה אליהן מושעית או מושהית. אבל מאמר זה אינו מבקש לתבוע הכרה במהגרות עבודה כסוכנים כלכליים, כאמהות, כקורבנות וכאזרחיות. כפי שראינו בסעיף הקודם, הכפפת מהגרות עבודה לגירסה הליברלית של מושגים כאלה תכרוך אותן באופני מחשבה ושליטה בעייתיים, שאנחנו מעוניינים לנסות לחשוב מעבר להם. לכן נפנה כעת לברר מה נותר למהגרות עבודה לאחר סדרת השלילות הזאת, והאם מה שנותר נמצא מעברו הזה של אופק המחשבה הליברלי, או מעברו הבא.

מעברו הזה של אופק המחשבה הליברלי אין ספק שנותר משהו למהגרות עבודה: הן בנות אדם. ככאלה, כבר קאנט הבהיר לנו שהן זכאיות למה שמעניקה האזרחות האוניברסלית:

הזכות של הזר לקבל יחס שאינו עוין בהגיעו לארצו של אחר. האחר יכול לדחות אותו בתנאי שהתוצאה לא תהיה הרת אסון בשביל האורח, אבל כל עוד האורח מתנהג באופן שוחר שלום במקומו, יש לנהוג בו בחוסר עוינות. עם זאת, אין משמעות הדבר שהאורח יכול לדרוש זכויות אורח (לשם כך יש צורך בחוזה מיוחד של כוונות טובות, שיתיר לו להישאר כבן בית בזמן מסוים), אלא זכויות מבקר העומדות לרשות כל אדם: להציע את עצמו כחלק מהחברה על בסיס זכות הקניין המשותפת על שטח פני הארץ, ובהיות פני הארץ כדוריים האנשים אינם יכולים להתפזר עליו עד אינסוף, ולכן ייאלצו לבסוף לסבול את החיים זה בצד זה.³⁷

כמובן, עלינו להניח פה שגם לשון הזכר היא אוניברסלית, ושמהגרות עבודה הן חלק ממנה. אבל אפילו תחת ההנחה הזאת, אם נמשיך בעקבות קאנט נישאר עם מעט שבמעט. מבהיר דרידה:

לפיכך, איש איננו יכול לנכס לעצמו את המשטח האמור לעיל (ככזה, כשטח פנים), ולמנוע מאדם אחר גישה אליו. אם קאנט מקפיד הקפדה יתרה להבהיר שהטובין האלה או המקום המשותף הזה מכסה את "שטח פני הארץ", אין ספק שהוא עושה זאת כדי לכלול כל נקודה בעולם או בגלובוס כדורי וסופי (גלובליזציה), שבו לא ניתן להתפזר באופן אינסופי; אבל הוא עושה זאת מעל לכל כדי להפריד מן המשטח הזה את מה שמועמד, נבנה או מציב את עצמו מעל פני השטח: מעון, תרבות, מוסד, מדינה וכו'. כל זה, אפילו הקרקע שעליה זה עומד, איננה עוד קרקע ותו לא, ואפילו אם זה עומד על הקרקע, אין זה נגיש עוד ללא תנאי לכל הבאים.³⁸

האנושיות, על פי התפיסה הליברלית, אכן יש בה כדי להבטיח מצע משותף – אותה חוקה משותפת על פני השטח המוגבלים של כדור הארץ – אבל, כפי שהבהיר דרידה, מדובר במצע ותו לו. המוסדות שבנויים על המצע הזה אינם משותפים, ולפיכך משהופך המצע המשותף למצע של מוסד, הוא כבר איננו מצע ותו לא, ואיננו משותף עוד. ואכן, האמנה הבינלאומית המתקדמת ביותר בעניין הגירת עבודה³⁹ – מתקדמת כל כך עד שאף מדינה מפותחת לא העזה לחתום עליה – שמבטיחה למהגרים, למהגרות ולבני משפחותיהם את המצע המשותף של זכויות אדם בסיסיות, מתירה לשלול את חופש העיסוק שלהן (ולפיכך את הסוכנות הכלכלית), אינה מבטיחה להן את הזכות לשהות בחברת בני משפחתן (ולפיכך עשויה לעקר את אמהותן), אינה מכירה במגבלות הללו כמנגנוני החלשה (ולפיכך יוצרת גבול חד בין מהגרת עבודה ובין קורבן) ואינה מעניקה למהגרות העבודה זיקה לאזרחות.

יתר על כן, סעיף 68(1) לאמנה מציין:

המדינות השותפות לאמנה, כולל מדינות מעבר, ישתפו פעולה כדי למנוע ולחסל תנועה והעסקה בלתי חוקיות או מחתרטיות של מהגרי עבודה ללא מעמד חוקי.

הסעיף הזה נמצא, כאמור, בשוליה של אמנה הנקראת "אמנה בינלאומית להגנה על זכויות כל מהגרי העבודה ובני משפחותיהם". אם לא ברור דיו הקשר ההגיוני בין הגנה על זכויות האזרחים והאזרחות, המהגרים והמהגרות לצורך עבודה ובני משפחותיהם, ובין מלחמה בהגירת עבודה בלתי חוקית, הנה שוב נחלץ דרידה לעזרתנו:

בהגדירו הכנסת אזרחים בכל חומרתה כחוק (שנתפס במובן זה כסימן לקדמה), קאנט מעמיד לה תנאים שמכפיפים אותה לריבונות מדינית, במיוחד כשמדובר בזכות ביקור. משמעותה של הכנסת אזרחים כאן היא הטבע הציבורי (publicité) של המרחב הציבורי, כפי שמשמע תמיד ביחס למשפטי במובן הקאנטיאני; הכנסת אזרחים, בין אם היא ציבורית או פרטית, תלויה בחוק ונשלטת על ידיו ועל ידי המשטרה.⁴⁰

מרגע שהזכויות הבסיסיות, כולל הזכות למצע המשותף, הופכות לחוק, הן הופכות תלויות במוסדות מכווני חוק, אשר המחשבה הליברלית קושרת במדינה. על כן שמירת הזכויות היא

שמירת חוק, ולפיכך באמנה ששומרת על זכויות של מהגרות ומהגרי עבודה ובני משפחותיהם יש מקום לתבוע מלחמה בהגירה בלתי חוקית.

אמנם, בסעיף 68(2) מבהירה האמנה:

מדינות שמעסיקות מהגרי עבודה יפעילו את כל האמצעים המתאימים והיעילים לחיסול העסקה של מהגרי עבודה ללא מעמד חוקי, כולל הטלת עונשים על מעסיקים, ככל שיש בכך טעם. אמצעים אלה לא יפגעו בזכויות מהגרי עבודה הנובעות מהעסקתם ומגינות עליהם מול מעסיקיהם.

אבל שמירה על זכויות המהגרת שלא-כחוק תוך כדי מלחמה בקיומה היא פיקציה מהסוג שרק אמנה משפטית יכולה לסבול. מעסיקים במדינה שאוכפת עליהם איסורי העסקה מגדרים את הסיכונים שחלים עליהם באמצעות גלגול העלויות הצפויות מן האכיפה אל דמי התיווך שמשלמת מהגרת העבודה, אל ההגבלות שחלות עליה, ואל התמורה לעבודתה. ובמצב שבו עמידה של מהגרת עבודה על זכויותיה כרוכה באכיפת איסור העסקה על המעסיק, כלומר בגדיעת מטה לחמה, מהגרות עבודה אינן יכולות למעשה לעמוד על זכויותיהן. המונח "חיסול", שחל בפסקה שלעיל על העסקה, מופרד כאן מהמהגרת עצמה בזכות הדקדוק של המחשבה הליברלית, דקדוק שמכונן ניכור לא רק בין העובדת לתוצר עבודתה, אלא גם בין העובדת לפעולת העבודה עצמה.

מן העבר הזה של אופק המחשבה הליברלי, אם כן, מצאנו מעט מאוד, מעט מדי. העבר הזה מתיר לארח אזרחיות אוניברסליות רק תחת החוק הפומבי של המדינה כפי שהוא נאכף בידי המשטרה. כאן מופיעה ההזדמנות לחדד את הטענה שטענתי במבוא בדבר הקשר בין הגדרות ובין מחשבה ליברלית בתנאים ההיסטוריים הנוכחיים. דרידה מסביר ש"התנאי הזה, המוגבל בחומרה", התנאי של הגבלת הזכות לאזרחות אוניברסלית תחת חוק המדינה וחסותה של המשטרה, "אינו אלא כינון הסף כגבול, כלאום, כמדינה, כמרחב ציבורי או פוליטי".⁴¹ כינונה של גדר שמגבילה את הזכות למצע המשותף, כך דרידה, הוא כינונו של מרחב פוליטי (במובן הליברלי של המונח "מרחב פוליטי" כפי שהוא משמש כיום). ואם נמשיך את קו המחשבה הזה, נוכל לאתר גבולות מאותו סוג גם בקרב הגדרות שנדרשת להן ההגדרה הפילוסופית – הגדרה שנדרשת לפומביות, לשקיפות ולכפיפות לחוקי דיסציפלינה אקדמית, שהיא עצמה כפופה לתקנות סדר אמצעי ייצור ליברליים. חוקים ותקנות כאלה הורסים "יחד עם הזכות לשקר, כל זכות לשמור לעצמנו, להסתיר, להתנגד לתביעה של אמת, של הודאה או של שקיפות פומבית. והנה, תביעה זו היא המהות לא רק של החוק ושל המשטרה, אלא גם של המדינה עצמה". הגדרה כזו "פוסלת כל זכות לפנימיות, לבית, לעצמי הטהור, או מכל מקום רואה כל זכות כזאת כמשנית וכפופה לפנומנליות של הציבורי, הפוליטי והמדיני".⁴² הגדרה כזו אינה יכולה לארח את מי שחוסה בצלה באופן פרטי, כמוס, בלי לחקור ולבחון אותה לפרטי פרטיה, תוך השעיית כללי ההשתייכות שהיא קובעת, באופן שייצר את העמימות והחיסיון שהם התנאים לקיומם של נוודות ושיתוף חוצה גדרות. ואם כך, כדי לנוע מעבר לאופק המחשבה הליברלית, יהיה עלינו

לוותר על הגדרות.

אבל את המסע הזה אל מעבר לאופק, אל עבר הגדרות שאינן מעמידות גדרות ואל עבר מרחבים פוליטיים שאינם תלויים בהשעייתה של זכות למצע משותף, את המסע הזה אני משעה כאן, ולא רק משום שאני חושש שהוא בלתי אפשרי. אני מוותר עליו גם משום שעל אף משנתו של בנימין, "שהעתיד לא נעשה ליהודים [...] לזמן הומוגני וריק דווקא, שכן בו נמצא בכל רגע ורגע השער הקט שדרכו עשוי המשיח להיכנס ולבוא",⁴³ למהגרות עבודה העתיד איננו זמן הומוגני וריק דווקא, שכן בו נמצא בכל רגע ורגע השער הקט שדרכו עשוי לפרוץ טרנזיט לבן ובתוכו פקחי הגירה. לפיכך אינני יכול להשליך את יהבי על סופת הציקלון שתפיל את הבית שלי על המכשפה שמעבר לאופק, גם אם אינני מוותר על ההמתנה לסופה. את העבר הבא עלי לבקש כבר כאן ועכשיו, בעבר הזה של האופק.

למעשה אין אפילו צורך לבקש. העבר הבא, זה שאינו העבר הזה של אופק המחשבה הליברלי, תמיד נמצא כבר כאן ועכשיו. אנסה לתאר את החיים בקרבו באופן פונקציונלי.

כדי להבחין בעבר הבא, ראשית עלינו לשים לב שמהגרות עבודה אינן נמצאות במסגרת החוק או מחוצה לו. החוקים והנהלים שמגדירים את חוקיות ההעסקה של מהגרות עבודה וקובעים את חוקיות השהייה של מהגרות בישראל מייצרים מרחב פרשני עמום. מהגרת עבודה איננה יכולה לדעת אם היא שוהה כאן באופן חוקי. על מנת שתשהה באופן חוקי, מעסיקה חייבים להחזיק באשרה תקפה להעסקת עובד זר. אבל למהגרת עבודה אין דרך לוודא את קיומה ותוקפה של אשרה כזו, במיוחד מכיוון שהאשרה צריכה להתחדש מעת לעת. יתר על כן, במקרה שקוצץ מספר אשרות ההעסקה של מעסיק, אין שום כלל שקובע מי מעובדותיו תאבד את ההיתר החוקי לשהייתה. סחר של עובדות בין מעסיקים, שיבוצן מחדש בידי חברות כוח אדם ושינויים רטרואקטיביים באופן החישוב של התקופה המקסימלית המותרת לשהייה כמהגרת עבודה⁴⁴ לא מותרים לעובדת דרך לדעת אם היא עומדת בדרישות החוק – גם אם נחזיק בהנחה המופרכת שהעובדת מכירה היטב את החוק והתקנות, קוראת עברית, ויש לה גישה לכל המסמכים הרלוונטיים.

מהגרת עבודה אינה נמצאת במסגרת החוק או מחוצה לו. היא נמצאת בסופר-פוזיציה של חוקיות ואי-חוקיות, שרק מדידתה בידי פקחי הגירה, פקידי משרד הפנים ובית הדין למשמורת יכולה להכריע ביניהן. שיקול הדעת של פקידי משרד הפנים ושופטי בית הדין למשמורת נרחב למדי. ההחלטה של פקידי משרד הפנים אם ליישם נהלים קיימים אינה מובנת מאליה,⁴⁵ מה גם שחלק מהנהלים הללו כלל לא מפורסמים.⁴⁶ יש מי שיטען לתיאוריה של משתנים חבויים, שאמנם אין לנו גישה אליהם, אבל באופן עקרוני אפשר לקבוע לפיהם באופן חד משמעי מהו מעמדן החוקי של מהגרות עבודה. אלא שהפרכה אמפירית של תיאוריה כזו נמצאת בהישג יד: האחראי על מערכת המחשוב במשרד הפנים הצהיר במסמך שהוגש לבית המשפט, שתקלה "גרמה לכך כי בכל פעם שהוזנו פרטי העותר למערכת המחשב, נתקבלו תוצאות שונות באשר לכניסותיו ויציאותיו מהארץ".⁴⁷ הצהרה זו מסבירה גם את הפערים העצומים במספר מהגרות ומהגרי

העבודה בארץ בפרסומים של גורמים שונים במשרד הפנים, במשרד התמ"ת ובלמ"ס.⁴⁸ גם ביחס לזמן חיות מהגרות עבודה במצב עמום. מצבן תמיד זמני. האשרה יכולה להתחדש משנה לשנה, לעתים תחת מגבלות נתונות מראש של תקופת העסקה, ולפעמים ללא מגבלה כזו. משמוצתה תקופת העסקה במדינה אחת עשויות מהגרות עבודה להפוך למהגרות עבודה במדינה אחרת, או לחזור כמהגרות עבודה לאותה מדינה (באותה זהות או בזהות אחרת). הזמניות הזאת יכולה גם "לעבור בתורשה" לדורות הבאים.⁴⁹ הדימוי של מהגרת עבודה המקריבה כך וכך שנים מחייה כדי שהיא ומשפחתה יוכלו לחיות ברווחה ולהבטיח לילדיהן עתיד חופשי מהגירת עבודה הוא פנטזיה שמדינות שמייבאות מהגרות עבודה משתפות פעולה בטיפוחה, בעיקר כדי לגייס מהגרות עבודה, כדי להסתיר את עוצמת הניצול וכדי להקל על מצפונם של אזרחים שמנצלים מהגרות (הפנטזיה הזאת מופרכת גם בסיפוריהן של גיבורות הסרטים "אמא חוזרת הביתה" ו"בובות של נייר" שהוזכרו לעיל). עם זאת, למרות האופק ההולך ונסוג של תום תקופת ההגירה, מעשה הגירוש יכול לקטוע את ההגירה בכל רגע נתון ולהחזיר את המהגרת למקומה ה"טבעי".

מהגרות עבודה אינן מבלות את חייהן במסגרת הזמן והחוק של העבר הזה של אופק המחשבה הליברלי. הן נמצאות לא מחוץ לחוק ולא בתוכו, לנוכח אופק הולך ונסוג של תום תקופת ההגירה, ועל סף קיטוע בזמן שיכול להשליך אותן באחת אל מחוץ לחייהן כמהגרות. יתר על כן, גם המרחב שבו מותר או אסור להן לנוע עמום. המדינה או המשטרה מצהירות לעיתים על מקומות שבהם מהגרות עבודה מוגנות ממעצר וגירוש: בתי חולים, סניפי משרד הפנים, בתי משפט, כנסיות. אבל איכותם של המרחבים האלה שבהם החוק לא מתבטל (שכן למהגרות העבודה אין זכות לשהות בהם) אלא מושעה (שכן החוק לא אמור להיאכף בהם) עמומה. ארגוני סיוע דיווחו פעמים רבות על השעיה של השעיית החוק במרחבים האלה.⁵⁰ אך גם אם השעיית אכיפת החוק בתוך המרחבים המוגנים נותרת בתוקף, הרי אין ערובה שהשעיית החוק לא תושעה עם חציית ספו של המרחב המוגן. וגם אם השעיית האכיפה נותרת בתוקף על סף בית המשפט או הכנסייה, אין שום ערובה שהאכיפה תמשיך להיות מושעת גם כשמהגרת העבודה תעבור את קרן הרחוב. מצד שני, גם אם האלימות המשטרית כלפי מהגרת העבודה תתפרץ לפתע, היא לא בהכרח תסתיים במעצר. בשיא גל הגירוש של 2002-2004 דיווחו ארגוני הסיוע על כמה מקרים שבהם מהגרות ומהגרי עבודה נפצעו בעת מרדפים ומעצרים, והשוטרים שאיררו אותם ברחוב ללא טיפול רפואי, מכיוון שהעדיפו לא לקחת אחריות ולהתעכב במשימתם בגלל עובד פצוע.⁵¹ גם בגל הגירוש הנוכחי, שהחל ביולי 2009, צצו סיפורים דומים.⁵²

חשוב להכיר בכך שהעמימות הזאת של מהגרות עבודה באשר למעמד חוקי, זמן ומרחב חריגה אולי בנראות ובחשיפה שלה, אבל לא בעצם קיומה במדינה ליברלית. בעקבות בנימין טוען דרידה כי המדינה תלויה בקיומם של אתרים שבהם ההכרעה החוקית נמצאת בידי פקידים הפוסקים במסגרת חוק עמום ושוטרים המשתמשים באלימות, באופן שספק משעה את החוק ספק משעה את השעייתו של החוק. מדובר כאן במרחב שאבחן בנימין בין יצירת חוק לשימור

חוק, מרחב שגם בנימין (במאמרו "לביקורת הכוח") וגם דרידה (במאמרו "תוקף החוק" שדן במאמר של בנימין)⁵³ תופסים את קיומו כתנאי הכרחי לסדר המדיני הנוכחי.

אמנם ההגות הליברלית מניחה שהריבון מכונן את החוק והמשטרה רק משמרת אותו, ולכן המערך הליברלי מופר כש"המשטרה במה שמכונה מדינות מתורבתות הופכת לחובקת-כל ולספקטרלית כאשר היא מכוננת את החוק, במקום להגביל את עצמה ליישום החוק ולאכיפתו".⁵⁴ אבל כאשר עולות שאלות לגבי כינונה של הריבונות, מקורות הסמכות שלה, האופנים המהפכניים והלא-מהפכניים שבהם היא משתנה ומתעדכנת וההכרעות שהיא מכריעה מעבר למה שקובעת לשון החוק, מתברר שכינונה ושימורה של מדינה ליברלית כרוך, על פי בנימין ודרידה, באותה פעולה שרירותית ואלימה של המשטרה, שספק מכוננת את החוק וספק משמרת אותו. אין מדובר כאן בתקלה במסגרת הליברלית שדורשת הפרדה בין כינון החוק לשימורו, אלא בתנאי אפשרות לקיומה של מדינה ליברלית. ההשגחה וההשעיה של החוק ושל קטגוריות ליברליות, כפי שהן באות לידי ביטוי במציאות חייהן של מהגרות עבודה, אינן תקלה, אלא הופעה גלויה של ההיגיון המכונן של הליברליזם. לכן בעידן הליברלי, שבו ההבחנה בין שימור חוק לכינונו אינה ברורה, בעידן שבו יישום החוק מושעה ומושהה באופן שעלול להתגלגל בכינון חוק חדש, גם מקומה של האלימות המשטרית במסגרת החוק או מחוצה לו אינו ברור. במקום להיות מוגבלת לצורות ולמרחבים מוגדרים היטב, בעידן כזה,

כפי שכבר הזכיר לנו בנימין, אלימות משטרית היא "חסרת פנים" ו"חסרת צורה", וכזו היא מעבר לכל ביקורת. בשום מקום לא ניתן למצוא את האלימות הזאת כשלעצמה. במדינות המתורבתות החזון הספקטרלי הרודף של האלימות המשטרית מרחיב את עצמו ללא גבול.⁵⁵

היכן שהגבול בין יצירת חוק לשימורו עמום, הנראות המובחנת של פעולת המשטרה והדין וחשבון שבו היא מחויבת עמומים גם הם. במרחב הבלתי שקוף הזה, במרחב הָרְדוּף הזה, מתקיימות מהגרות עבודה. כפתרון מציע דרידה "להגביל את כוחה החוקי ומרחב הפעולה של המשטרה".⁵⁶ אבל כדי להבין את ההצעה התמימה-לכאורה הזאת חשוב להבין שהוצאתה של המשטרה מתוך המרחב הספקטרלי הזה לא נועדה לבטל אותו – שהרי המרחב הזה הוא תנאי הכרחי לקיום הסדר המדיני על פי בנימין ודרידה – אלא לעשות בו שימוש מכניס אורחים.

מובן כי ההצעה הזאת של דרידה איננה אפשרית. לא רק שהמדינה/המשטרה יסרבו לוותר על השליטה במרחב הזה, שמכונן אותן; גם אין בנמצא מערכת קואורדינטות שתאפשר להחזיק במרחב שבין שימור חוק ליצירתו בנפרד מהמשטרה שנמצאת שם ומהמדינה שמתכוננת שם (מלייבניץ ועד אינשטיין, המרחב איננו נתון מוחלט אלא מערכת יחסים משתנה בין האובייקטים שפורשים אותו). אבל מהעובדה שההצעה הזאת של דרידה בלתי אפשרית לא נובע שאי אפשר לממש אותה. והנה,

באירוע ההוא התקהלו יחדיו נציגים של עיריית תל אביב-יפו ובכללם ראש העירייה הנבחר, נציגי העיתונות הישראלית, חברי ארגונים לא ממשלתיים

שונים, אנשי אקדמיה ושכנים סקרנים, כדי להאזין ברוב קשב למזמורי גוספל של מקהלת מהגרים אפריקנים, אחת מכמה מקהלות שנוסדו באותן שנים ביוזמת כנסיות פרוטסטנטיות עממיות שהוקמו על ידי מהגרים באזור. [...] את הפן הסוריאליסטי של האירוע סיפקו דווקא השוטרים שהקיפו את הנוכחים. ראוי לציין שבניגוד למה שהפך לשגרה יומיומית באזור זה מאז החלה מדיניות הגירוש הממשלתית, לא נועדה נוכחות המשטרה באירוע לרדוף אחר המהגרים ללא היתר ולעצור אותם. הפעם באו השוטרים לאבטח את חנוכת מרכז הסיוע לקהילה הזרה בתל אביב (מסיל"ה), שתכליתו המוצהרת היתה לשדר מסר של הכלה לקהילות מהגרי עבודה אשר הפכו את העיר תל אביב לביתם.⁵⁷

כאן אנחנו רואים בדיוק כיצד דרישתו של דרידה "להגביל את כוחה החוקי ומרחב הפעולה של המשטרה" מתקיימת, אף שלכאורה אינה עולה בקנה אחד עם מה שקבענו כתנאי אפשרות לקיומה של המדינה.

את הסתירה לכאורה הזו אפשר להתיר. ההיגיון של המדינה, כפי שניתח אותו בנימין, אינו יכול להניח את המרחב שבין שימור חוק ליצירת חוק נקי מאלימות. אלא שההיגיון הזה אינו כפוף למטא-היגיון שדורש תיקוף של האלימות בכל רגע נתון.⁵⁸ בנימין, ודרידה בעקבותיו, נתלים בדיוק בהשהיית התיקוף של האלימות המשטרית ובהשעיית יכולתנו להכריע בעניין אופי האלימות שפורשת את המרחב של המדינה (אלימות משמרת חוק או יוצרת חוק; מיתית-מדינית, אלוהית-צודקת או אחרת), כדי לתבוע פעולה אתית-פוליטית באותו מרחב, פעולה שטיבה אינו מוכרע מראש. בנימין תובע במרחב הזה את זכותו של "הכוח האלוהי, שהוא שרביט, כתר וחותם, אך לעולם לא אמצעי להוצאה קדושה אל הפועל",⁵⁹ כלומר פעולה אתית שאיננה מתיימרת לכונן חוק או לשמר אותו, אלא להנכיח צדק (כמובן בלי שנוכל לקבוע בוודאות אם הצדק אכן נוכח). גם דרידה מבקש להכריע ולפעול במרחב הזה על פי הצדק, אבל הוא חושש משימוש לרעה באותו "הכוח האלוהי" ומשחזור המבנה הריבוני של המדינה באמצעותו. לכן הוא מבקש לקיים במרחב שבין כינון חוק לשימורו פרקטיקה ארצית יותר, ולאחר בו צורה אלטרנטיבית של ה"אחאי"⁶⁰ (fraternel), אותו קשר של תמיכה הדדית, שאיננו קשר דם, שאיננו כפוף ללשון של חוק כלשהו, ושמשלים את החירות והשוויון בסיסמה המכוננת של הרפובליקה הצרפתית: Liberté, Egalité, Fraternité. אבל דרידה מבקש את האחוה מתוך מודעות לסכנות שטמונות בה, ובמיוחד כאשר האחוה מאלצת אותנו "לחשוב, להכיר, לייצג בפני עצמנו, לנסח ולשפוט את שיתוף הפעולה האפשרי בין כל סוגי השיח [הביקורתיים, המהפכניים, הגאוליים] הללו לבין הגרוע ביותר (כאן 'הפתרון הסופי')", כלומר הגלגול האפשרי של האחוה המהפכנית לפאשיזם של האחים לדם.⁶¹

במרחב הזה, שבין כינון לשימור חוק, שבין השעיית החוק להשעייתו של החוק, במרחב הזה שהמבנה הא-חוקי שלו מאפשר לבנימין לבקש כוח אלוהי צודק שאיננו מכונן או משמר חוק, ולדרידה לבקש פרקטיקות של אחווה והכנסת אורחים שאינן כפופות לחוק בצורתו

הקאנטיאנית הציבורית – במרחב הזה מהגרות עבודה פשוט חיות (וכמובן שאין זה פשוט כלל וכלל).

השהיה של השימוש בכוח והשעיה של תיקוף החוק, כפי שהבהירו עדי אופיר ואריאלה אזולאי, הם כלים שמדינת ישראל עושה בהם שימוש כדי לנהל ולהפקיר את חיי האוכלוסייה בשטחים הכבושים.⁶² אבל המרחב שבו מהגרות עבודה חיות עשוי אולי להפוך ראוי למגורים, אם ננצל את האלסטיות של ההשהיה וההשעיה של האלימות ושל החוק כדי להרחיב לאין שיעור את המרחבים שהן יוצרות, ואם נאכלס את המרחבים האלה, שנפרשים על ידי פרקטיקות של אלימות משטרתית ספקטרלית, בפרקטיקות אתיות-פוליטיות של אחווה (שמעצם פרישתה במרחב עמום כזה אי אפשר להכריע בוודאות מה טיבה, הנע בין הצודק למכונן חוק מדינה ובין האחאי לבריוני). במסגרת המומנטום של המדינה שמפריטה את עצמה לדעת, הסגה חלקית של המדינה מהמרחב העמום של אלימות משטרתית ספקטרלית, מרחב שמכונן ומשמר את החוק שלה, איננה לגמרי בלתי מתקבלת על הדעת.

אבל האלימות המשטרתית הספקטרלית לא תיסוג מעצמה מהמרחב שהיא פורשת, ואזורים אוטונומיים ארעיים של צדק ואחווה לא ייווצרו מאליהם במרחב הזה. כאמור, המרחב הזה אינו קיים בנפרד ממי שפועל בו, ולכן, אם רק נוציא ממנו את המשטרה, הוא ייעלם, והמדינה יחד איתו. כדי שכוח שאינו מתבטא באלימות משמרת או מייצרת חוק יתפוס את המרחב הזה, כוח שהוא "לעולם לא אמצעי להוצאה קדושה אל הפועל", דרושה התפרשות ותפיסת מקום של "אחאים" במרחב הזה, או אולי דווקא של "אחאות" – מפלצות לשוניות שמפגינות את השילוב בין זרות לאחווה של מי ששייכים ושייכות לגוף האזרחי יותר ממהגרות העבודה – של מי שבמידת הסופר-פוזיציה של חוקיות ואי-חוקיות סיכוייהם וסיכוייהן להתברר כחוקיים רבים מאשר אלה של מהגרות עבודה, של מי שהאלימות נוהגת להשעות או להשהות את עצמה מפניהם ומפניהן יותר מאשר ביחס למהגרות עבודה. התקווה שאני מתווה כאן היא שהתפרשות ותפיסת מקום של אחאים ואחאות במרחב ההשהיה וההשעיה של אלימות ושל חוק יאפשרו לעצב מחדש את המרחב הזה, כך שיתכנו חיים טובים יותר, ולו לזמן מה, לאלו שכלואות שם במצוקה – עד שנגיע יום אחד לאותו עבר-הבא מיוחל שכבר איננו נכון על מרחב של אלימות משטרתית ספקטרלית.

לא מדובר כאן בחזון אוטופי, אלא בפעילות פרגמטית בעבר הזה של אופק המחשבה הליברלית. זו פעילות שאינה באה להחליף את הניסיון להגיע לעבר הבא, אלא מבטאת הכרעה שלא ראוי להטיל עליו את כל יהבנו. נוכחותן של פעילות על סף מקלטי פליטים על מנת למנוע את מעצם ב-2008 ונוכחותן של פעילות במבצעי מעצר של מהגרות ומהגרי עבודה שערכה יחידת עו"ז של משרד הפנים באזור התחנה המרכזית בתל אביב בקיץ 2009 הן דוגמאות לפעולה כזו. ההצטרפות של פעילות ישראליות ובינלאומיות למאבק העממי נגד גדר ההפרדה בבילעין ובכפרים אחרים בשטחים הכבושים כדי להגביל את האלימות שהצבא מפעיל שם, לתעד אותה ולהשתתף בסכנה להיפגע ממנה היא דוגמה מהקשר אחר. השרירותיות של המעצרים וההטרדות

המשפטיות של הפעילות, כמו גם מיקומן העמום של פעולות כאלה בין מימוש של אידיאלים ליברליים ובין הפרה של חוקי המדינה (שתוקפם וסמכותה של המדינה לחוקק אותם אף הם שנויים במחלוקת) – כל אלה מדגימים את אופיו האלסטי של המרחב שבו הן מתקיימות. אפשר לנצל את האופי הזה כדי להרע למהגרות עבודה או כדי לעשות עמן צדק.

העובדה שהאירוע "הסוריאליסטי" שצוטט כאן (לעיל עמ' 80-81, שוטרם מאבטחים מהגרי ומהגרות עבודה בלתי חוקיים) התרחש במסגרת עירונית מצביעה על אתר של אחווה שיכול לתפוס מקום במרחב שבין שימור חוק ליצירתו. חיבורו של דרידה של *On Cosmopolitanism*, שממנו ציטטתי קודם, דן בהצעה שערים ימשיכו את מסורת ערי המקלט (המיתיות או הממשיות), ויכריזו על עצמן כעל אתרים המרחיבים את השהיית האלימות המשטרית והשעיית החוק ביחס למהגרות ולמהגרי עבודה. את ההצעה הזו, שתל אביב מימשה רק באופן חלקי על ידי הקמת ארגון מסיל"ה, מימשו ערים אחרות בעולם. מועצת העיר צ'לסי (Chelsea) במסצ'וסטס, למשל, קיבלה ב-4 ביוני 2007 החלטה שקובעת, בין השאר:

היות שכל תושב צ'לסי מחזיק בזכות לחיות, לעבוד ולשחק ללא פחד; והיות שפשיטות של משטרת ההגירה שזורעות פחד והורסות משפחות אינן מאושרות או רצויות בצ'לסי [...] מוחלט בזאת שהעיר צ'לסי תירשם כעיר מקלט; ועוד מוחלט בזאת שהעיר צ'לסי דוחה את השימוש במילה "בלתי חוקי" ו"זר" לתיאור כל אדם שהוא.⁶³

צ'לסי היא תוספת מאוחרת לרשימה של כמעט מאה ערים בארצות הברית שהכריזו על עצמן כעל ערי מקלט.⁶⁴ חשיבותה לענייננו היא שחודשיים ותשעה ימים לאחר קבלת ההחלטה נערכה בעיר פשיטה של סוכני ה-ICE (Immigration and Customs Enforcement) שבה נעצרו 27 מהגרים ברזילאים. ההסגה של אלימות המדינה אל מחוץ למרחב של השהיית האלימות והשעיית החוק איננה אופק אוטופי. היא הרחבה זמנית ומוגבלת של אזורי אי-ההכרעה המבניים שמותירה המדינה, הרחבה שמבקשת להיטיב עם הקהילות שהמדינה מחלישה. לערי מקלט בארצות הברית אין סמכות חוקית למנוע מהרשויות הפדרליות לעצור מהגרות עבודה. רשות מקומית בארצות הברית יכולה רק למנוע מכוחות המשטרה המקומיים לשמש סוכני משנה של רשויות ההגירה. לא מדובר כאן בעיר מקלט כמבנה ריבוני, שמייסד חוק, שמכבד את זכויותיהן של מהגרות עבודה למצע משותף. מדובר בשימוש במבנים אזרחיים כדי לעצב באופן מיטיב את מרחב המחיה של מהגרות עבודה בתחום העמום שבו הכרעות מושהות ומושעות. מובן שלא רק הרשות המקומית יכולה לסייע בעיצוב הזה. מבנה אזרחי נוסף שיכול לעשות זאת הוא רשתות קהילתיות לסיוע למהגרות ולמהגרי עבודה במקרים של פשיטות רשויות ההגירה, שהוזכרו לעיל.

איזה סוג של פוליטיקה יכול להתקיים במרחב כזה? כאן בא לעזרתנו מחקר חדש של עמית קמה על ה-CoF (Circle of Friends) – קבוצה של מהגרות עבודה פיליפיניות שמתתפות

בכתיבת העיתון "מנילה תל אביב" והפקתו. קמה מספר:

עוזי דיוף, עיתונאי שהיגר מסנגל ועוסק במהגרי עבודה, פגש בליל שבת אחד את ה-CoF. דיוף סיפר על תסכולו המקצועי עקב חוסר שיתוף פעולה מצד מהגרי עבודה. הוא גם ניסה להניע את המשתתפות לסקר אירועים שבהם הן מעורבות. הטיעון שלו נתקל בהתעלמות ובהתחמקות. המסר הפוליטי והאקטיביסטי הולך לאיבוד כאשר, למשל, מרסי מספרת שמעסיקה נהנה להקשיב למאמריה על רומנטיקה. גלוריה משתעשעת בפלרטוט עם הגבר האפריקאי הנאה. היא מנענעת את ישבנה ומשמיעה רמזים מיניים. כולם צוחקים. עוזי נשאל שוב ושוב מדוע הוא מתרכז במהגרים, כאילו מדובר בדבר שיש להתבייש בו אם רוצים להיות עיתונאי "אמיתי". אשה אחרת מתפארת: "שמשהו אחר יכתוב על דת, ואני אכתוב על אהבה, מכיוון שאני מאוהבת." כשעוזי עוזב את החדר מתעורר ויכוח עז בנוגע לפרס שמעניק יוסי [בעל העיתון] לתחרות שתתקיים במסיבה הבאה. הפרס הוא לילה במלון, וכל הנוכחות זועמות על הפיתוי הלא מוסרי.⁶⁵

אחת מחברות המערכת, פיליפינית שזכתה באזרחות ישראלית בעקבות נישואין ולפיכך יוצאת דופן בין חברות ה-CoF, שאינן אזרחיות ועובדות כמטפלות, הסבירה לקמה:

הן [העובדות הפיליפיניות] צריכות משהו, מנהיג, שיבוא וידחק בהן: "בבקשה, דברו! תסתכלו, זה מיקרופון, זה נייר! תכתבו את מה שיש לכן להגיד!" כי אם אתה לא הולך להרים את הקהילה הזו, הם יתכו לחסדי האל שיעשה צדק עם מי שמתעלל בהן. אבל רות [חברת מערכת ישראלית] עושה עבודה טובה ועוזרת להן. היא מתקשרת לשגרירות, היא מתאמת עם עורך הדין. היא כותבת את ה-Watchdog [המדור הפוליטי והמשפטי של העיתון] [...] היא המנהיגה [...] [ה CoF] לא רוצות לדבר על ענייני קהילה [...] זה מה שאנחנו צריכות: חדשות קהילה. אבל, מה שקורה, הן רוצות [את המדור האישי] Prisms of Life, לתרום למדור [הדת] Sunday Reflection, למדור [הרומנטי] Love Factor. אני אפילו לא צריכה את הדברים האלה, אני פשוט צריכה חדשות חמות!

אותה מהגרת עבודה פיליפינית ש"מנענעת את ישבנה ומשמיעה רמזים מיניים" מפגינה את מה שבודריאר כינה "אסטרטגיה של אובייקט" – הפגנה של סירוב לתפוס עמדת סובייקט באמצעות סירוב למסמנים שמכוננים את הפוליטי והחברתי. אטימות (או לחילופין שיקוף אוטומטי) למסמנים כאלה מצד ההמונים מהווה, בעיני בודריאר, קו התנגדות אחרון כנגד הדרישות החברתיות האולטימטיביות של המחשבה הליברלית בזמננו – הדרישות למשמעות ולהתבחנות כסובייקט.⁶⁶ האסטרטגיה הזאת, של עיסוק באישי, ברומנטי וכדת יכולה להתפרש, כפי שקמה מפרש אותה, כ"הזדמנות נדירה וחיונית להישמע, להיות בעלת קול, ולו חלש, לנצח את נסיבות החיים הכפויות של זרות, בדידות ועבודה קשה". אבל היא יכולה גם להתפרש, בעקבות בודריאר, כאסטרטגיה שמשלבת אטימות ושיקוף אוטומטי של מסמנים גנריים כדי

להתנגד ולסרב לפוליטיקה שמדירה ומחלישה מהגרות עבודה.

אפשר כמובן לפרש את האסטרטגיה הזאת של מהגרות עבודה גם כביטוי של תודעה כוזבת. אבל הפרשנות הזאת פסולה בעיני לא רק משום שהמושג התמוה "תודעה כוזבת" אינו מופיע בכתביו של מרקס, ולא רק משום שמעולם לא זכיתי לפגוש תודעת אמת. זו פרשנות פסולה גם משום שיש עדויות אמפיריות כנגד האסטרטגיה של העצמה פוליטית בתנאי החיים הנוכחיים של מהגרות עבודה בישראל.

אדיראנה קמפ ורבקה רייכמן תיעדו את ההתארגנות של שתי קהילות של מהגרי עבודה בישראל: הקהילה האפריקאית השחורה, שהתאפיינה בעמותות שהתארגנו לפי מודל מערבי ממוסד ובפנייה לרשויות כדי לנהל משא ומתן בעניין אשרות שהייה, והקהילה הלטינו-אמריקאית, שקיימה פעילות תרבותית, קהילתית ודתית ענפה, אבל לא הצליחה לגבש הנהגה פוליטית. קמפ ורייכמן טענו:

היעדר זה מעמיד את הקהילה הלטינית בעמדת נחיתות ביחס לקהילה האפריקאית בתחרות על תשומת לב ציבורית ומשאבים. עד כה התבטא הדבר בהצלחתה של הקהילה האפריקאית השחורה להשיג חשיפה רבה יותר בתקשורת הישראלית ולבטא בבהירות את תביעותיהם וציפיותיהם מהחברה המארחת במגוון צורות.⁶⁷

מנהיגי הקהילה האפריקאית אמנם הצליחו לעמוד בדרישת המערכת החברתית להתכונן כסובייקט תקשורתי, אבל עיון בהודעות השנתיות של הלמ"ס בעניין מהגרי עבודה מגלה שמקרב מי שנכנסו לישראל באשרת תייר, הולך וגדל שיעור מהגרות ומהגרי העבודה מקולומביה, ברזיל ומקסיקו, בשעה שמבין 12 מדינות המוצא המובילות בקרב מהגרות ומהגרי העבודה שנכנסו לישראל באשרת תייר אין אף מדינה באפריקה השחורה (המספר הגדל והולך של מבקשי המקלט שנכנסים לישראל דרך הגבול המצרי מביא לסוג אחר וחדש של התארגנות שמתקיימת על רקע היחס המוציא שהמחשבה הליברלית מכוננת בין פליטים למהגרי עבודה). אמנם יש כאן משתנים מתערבים, כמו הנראות הגבוהה יותר של מהגרות ומהגרים אפריקאים שחורים וההדרה שמתאפשרת בגללה. אבל אין סיבה להניח שבתנאים הנוכחיים דרישות פוליטיות הן אסטרטגיה יעילה יותר למהגרות עבודה בישראל מאשר אסטרטגיות של אובייקט.

המרחב שבו מהגרות עבודה חיות אינו המרחב הפוליטי של המדינה כפי שמדמינת אותו המחשבה הליברלית. הן לא חיות בתוך החוק ולא מחוצה לו. מכיוון שמעמדן מתכונן במרחב שבין יצירת חוק לשימורו, ומכיוון שמעמדן החוקי נותר עמום, הבעיה שהן מתמודדות איתה אינה הרחבת ההגנות או צמצומן, או השגת גישה לעמדות סובייקט – דברים שמדינה ליברלית מעניקה לאדם בעל מעמד חוקי נתון – אלא הבעיה של הישרדות במרחב שנפרש על ידי אלימות משטרית ספקטרלית. מהגרות עבודה חיות באתר של השהיה והשעיה של גישה לעמדות שיח ליברליות ושל החוק. כפי שראינו, הן מודרות מעמדות שיחניות של סוכנים

כלכליים, אמהות, קורבנות ואזרחיות, אבל הכפפתן לעמדות האלה עלולה "להגן" עליהן כל כך עד שעצם האפשרות שלהן להגר תצומצם או תוכחד.

האם ראוי, במרחב כזה – של השהיה והשעיה של קטגוריות ליברליות, אלימות וחוק – להגדיר מהן מהגרות עבודה? כאן אעמוד לצידה של גלוריה, שתוארה בציטוט מהרצאתו של עמית קמה, ואגדיר מהגרת עבודה כאובייקט מיני שמתעניין ברומנטיקה ובאמונה. כל הגדרה אחרת תהיה מופרכת באותה מידה, או שלא תכבד את אסטרטגיות האובייקט שמתקיימות במרחב הזה ואת האסטרטגיה הפוליטית של שימוש באותו מרחב לטובת מהגרות עבודה על ידי אכלוסו בפרקטיקות של צדק ואחוה. אין כאן אוטופיה ואין כאן הבטחה. יש כאן פרקטיקה של חיים במסגרת אותן עובדות, מצערות יותר או פחות, של החשיבה והמדינה הליברלית – עובדות שאני מכריע ברגע הזה (הכרעה זמנית והפיכה) להפנות את גבי למה שאולי נמצא מעבר לאופק שלהן. ככל שמרחב ההשהיה וההשעיה שמכונן את המדינה הליברלית יאוכלס ויתעצב על ידי פרקטיקות של צדק ואחוה (שטיבן אינו מוכרע מיד בוודאות), כך יהפוך המרחב הזה, ולו לזמן מה, למרחב של חיים ראויים. אין זה גורע ולו כזית מן העובדה שהמרחב הזה עלול להפוך למרחב של אלימות ספקטרלית ושל אסון.

בתחנות האוטובוס בתל אביב הייתי עדה באותם ימים לעתים קרובות לתופעה מוזרה. כשהיה אוטובוס מגיע, לא מיהרו הממתינים לו לעלות כי אם זוו הצדה לפנות דרך למהגרי עבודה. אלה המתינו מוסתרים בקרבת מקום, וברגע שבא האוטובוס הסתערו במהירות פנימה ביודעם ששוטרי ההגירה מנועים מלבצע מעצרים בתוך האוטובוס. גם בימים החמים ביותר ובשעות העומס, איש מהממתינים לא התלונן, להפך. יותר מפעם אחת שמעתי דברי עידוד בנוסח, "אל תדאגו, לא ניתן שייקחו אתכם."

אמיליה ראתה בוקר אחד, באביב 2003, את שוטרי ההגירה פושטים על רחוב אלנבי. השעה היתה שבע, היא סיפרה, ואנשים החלו לרוץ הנה והנה בניסיון לברוח מהשוטרים, שנראה היה שהם נמצאים בכל מקום. והנה האט אוטובוס אחד את נסיעתו ונהגו פתח את הדלתות, אף שלא היתה לו תחנה במקום, וסימן בידו לבורחים שיעלו. "זה זיכרון יפה שיישאר אתי עד זקנה," אמרה אמיליה.⁶⁸

בעת כתיבת המאמר דבוקות אל דלתות אוטובוסי חברת דן הודעות בזו הלשון:

למען בטיחותכם ולמניעת סכנה*

אנו קולטים ומורידים נוסעים אך ורק בתחנה!

*תקנה מס' 428 א'

לא יעצור נהג אוטובוס אלא בתחנות שצויינו ברשיון קו השירות.

תודה על ההבנה!

הדלתות נפתחות לקראתך דן חברה לתחבורה ציבורית בע"מ

הערות

- Arjun Appadurai (1988), "Place and Voice in Anthropological Theory". *Cultural Anthropology*,¹ 3(1), p. 37
- ² טוקבק מס' 27 למאמר "מטפלת פיליפינית הכתה בת 92 עם מטאטא". ynet, 22.1.08. <http://www.ynet.co.il/Ext/App/TalkBack/CdaViewOpenTalkBack/1,11382,L-3497238,00.html>
- ³ Kav LaOved (2006), *Annual Report, Part II - Migrant workers in Israel* (להלן קו לעובד, מהגרי עבודה בישראל 2006).
- ⁴ מישאל חשין (2006), פס"ד בג"ץ 4542/02, קו לעובד ואח' נ' ממשלת ישראל ואח', מיום 30.3.06. <http://elyon1.court.gov.il/Files/02/420/045/o28/02045420.o28.HTM>
- ⁵ קו לעובד ומוקד סיוע לעובדים זרים (2007). חירות בע"מ – כבילת מהגרי עבודה לתאגידי כוח אדם. http://www.kavlaoved.org.il/UserFiles/news1069_file.pdf
- ⁶ Christine Adam and Alexander Devillard (2008), *Comparative Study of the Laws in the 27 EU Member States for Legal Immigration*. IOM & European Parliament, pp. 76-77 (להלן http://www.iom.int/jahia/webdav/shared/shared/mainsite/law/legal_immigration_en.pdf).
- ⁷ Rebecca Rajjman, Adriana Kemp, Silvina Schammah-Gesser & Julia Resnik (2001), "Searching for a better future: Latino labor migration in Israel". Discussion Paper 105, Tel-Aviv University, Golda Meir Institute for Social Research and Labor
- ⁸ Richard H. Adams, Jr. and John Page (2005), "Do international migration and remittances reduce poverty in developing countries?". *World Development* 33 (10), pp. 1645-1669
- ⁹ יוכוח ששוחזר, למשל, בפאנל במסגרת המכללה הכלכלית-חברתית בתאריך 14.7.09.
- ¹⁰ ראו למשל בסרט הדוקומנטרי "אמא חוזרת הביתה" (ישראל, 2006). בימוי: לימור פנחסוב; הפקה: ירון כפתורי.
- ¹¹ קו לעובד, מהגרי עבודה בישראל 2006.
- ¹² בנק ישראל, "עובדים זרים בישראל", הודעה לעיתונות מיום 18.12.2000. <http://www.bankisrael.gov.il/press/messages/977134290/001218a.htm>
- ¹³ חני בן ישראל ועודד פלר (2006), אין מדינה לאהבה: פגיעות בזכות למשפחה של מהגרי עבודה בישראל. קו לעובד והאגודה לזכויות האזרח בישראל http://www.kavlaoved.org.il/UserFiles/news75_file.DOC
- ¹⁴ מזכירות הממשלה, "הסדר לשעה למתן מעמד לילדי שוהים בלתי חוקיים, הוריהם ואחיהם הנמצאים בישראל – תיקון החלטה", החלטה מס' 156 של הממשלה ה-31 מיום 18.6.2006. <http://www.pmo.gov.il/PMO/Archive/Decisions/2006/06/des156.htm>
- ¹⁵ כריסטין אדם ואלכסנדר דווילאר, מחקר השוואתי של חוקי ההגירה.

Ratna Kapur (2007), "India", in Mike Dottridge (ed.), *Collateral damage*. Bangkok: 16
Global Alliance Against Trafficking in Women; Press release "Summary of the
cabinet decision 07.03.2007", The official government news portal of Sri Lanka
http://www.news.lk/index.php?option=com_content&task=category&sectionid=3&id=18&Itemid=51

P. Hondagneu-Sotelo & E. Avila (1997), "I'm here, but I'm there': The meanings of Latina 17
transnational motherhood". *Gender and society* 11, pp. 548-571; Orna Blumen (2004),
"Domestic services and the transnational family: The loneliness of the long distance Filipina
mothers", in J. Maos, M. Inbar, and D.F. Shmueli (eds.), *Contemporary Israeli Geography*,
.Special collection presented to the 30th Congress of the IGU in Glasgow, pp. 385-397

Rebeca Raijman, Silvina Schammah-Gesser & Adriana Kemp (2003), "International 18
migration, domestic work, and care work - Undocumented Latina migrants in Israel". *Gender
and society* 17(5), p. 743

19 "בובות של נייר" (ישראל, 2006). בימוי: תומר היימן; הפקה: קלאודיה לוין.

20 מרב יודלביץ', "מוות במערכה האחרונה". Ynet, 25.11.2007.
<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3475446,00.html>

21 עפר רהט (2009), מהגרי עבודה שנפלו קורבן לעבירות. קו לעובד.
<http://www.kavlaoved.org.il/media-view.asp?id=2078>

אן סוצ'ו ודנה שקד (2008), ליקויים בפעילות האכיפה של משרד התמ"ת. קו לעובד.
<http://www.kavlaoved.org.il/media-view.asp?id=1940>

Congress of the United States of America (2000), *Victims of Trafficking and 22
Violence Protection Act of 2000*. <http://www.state.gov/g/tip/laws/61124.htm>

23 אדריאנה קמפ ורבקה רייכמן (2008), עובדים וזרים. מכון ון ליר בירושלים והוצאת הקיבוץ המאוחד,
עמ' 171.

Frans Nederstigt and Luciana Campello R. Almeida (2007), "Brazil", in: Mike Dottridge 24
(ed.), *Collateral damage*. Bangkok: Global Alliance Against Trafficking in Women

25 רותי סיני, "אהוד מגרש מסתננים, עליזה מסייעת להם", הארץ, 2.3.2008.
<http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/959452.html>

Adriana Kemp, Rebeca Raijman, Julia Resnik & Silvina Schammah-Gesser (2000), 26
"Contesting the limits of political participation: Latinos and Black African migrant workers in
Israel". *Ethnic and Racial Studies* 23(1), p. 109. (להלן אדריאנה קמפ ואח': "בוחנים את גבולות
ההשתתפות הפוליטית").

Adriana Kemp & Rebeca Raijman (2004), "'Tel Aviv is not foreign to you': urban 27
incorporation policy on labor migrants in Israel". *International Migration Review* 38, p.41

28 על פי נתונים שפורסמו בשנתוני הלמ"ס, מתחילת שנת 2002 ועד סוף 2006 נכנסו לישראל כ-710 מהגרות
סיניות בעלות אשרות עבודה. בסוף 2006 נותרו בישראל כ-420 מהן. תקופת השהות המקסימלית המותרת
למהגרת עבודה בישראל היא 5 שנים ו-3 חודשים (למעט עובדות שמשרד הפנים התיר להן להאריך את
שהותן כיוון שמעסיקן הסיעודי תלוי בהן). המספרים הללו מספקים אפוא הערכה גסה של הסיכוי של מהגרת
עבודה סינית לסיים את עבודתה לפני תום התקופה המותרת בחוק מכיוון שלא הצליחה למצוא מעסיקים
בישראל – כ-40%. האחוז המקביל אצל עובדות פיליפיניות, שדוברות אנגלית ולפיכך יכולות לתקשר
בקלות יחסית עם מעסיקים ישראלים, הוא מעט יותר מ-20%. אין ספק שסיכוייהן של מהגרות סיניות לאבד

את עבודתן ולמצוא את עצמן מגורשות גבוה מזה של פיליפיניות, מה גם שחלק מהעובדות הפיליפיניות מסיימות את עבודתן בישראל לטובת עבודה בקנדה או באירופה, ולא משום שהן מגורשות מישראל. ובכל זאת, המספרים מלמדים שרוב מהגרות העבודה הסיניות נמצאות בארץ די זמן כדי להחזיר את דמי התיווך שנגבו מהן ולהמשיך להשתכר. האם במצב זה ראוי לסמן אותן מראש כקורבנות פוטנציאליים אם יהגרו לישראל? התשובה לשאלה חייבת להיות תלויה בגורל הצפוי להן אם יאבדו את עבודתן, בגורל הצפוי להן אילו נשארו בסין, ובידע הזמין להן בדבר הסכנה הצפויה להן כמהגרות עבודה בישראל.

²⁹ בג"ץ 1193/07, קו לעובד נ' שר הפנים, שר התמ"ת, שרת החוץ וממשלת ישראל, פסקה 96. ראו עתירה: http://www.kavlaoved.org.il/UserFiles/news399_file.doc.

³⁰ רותי סיני, "עבודה זרה", הארץ 19.8.1996, ב2. מצוטט אצל קמפ ורייכמן, עובדים זרים, עמ' 117.
³¹ קו לעובד, מהגרי עבודה בישראל 2006.

³² גיל חורב, "עורך עיתון 'בייג'ין תל אביב' נעצר". וואלה, 10.4.2003.

³³ The United Nations General Assembly (1990), Resolution 45/158 of 18 December 1990, *International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of Their Families* (להלן החלטה 45/158, "מהגרי עבודה ובני משפחותיהם").

³⁴ קמפ ורייכמן, עובדים זרים, עמ' 175.

³⁵ אדריאנה קמפ ואח': "בוחנים את גבולות ההשתתפות הפוליטית", עמ' 94-119.

³⁶ "ICE Raided SEIU 1199 Union Office!",
<http://noalaredadas.org/content/view/72/28/>

"South Korean migrant workers' leaders deported", <http://www.workersliberty.org/story/2008/01/10/south-korean-migrant-workers-leaders-deported>

³⁷ עמנואל קאנט (2009), "על השלום הנצחי", בתוך: מהי נאורות? כתבים פוליטיים. יפתח הלרמן-כרמל (מתר.), תל אביב: רסלינג, עמ' 142.

³⁸ Jacques Derrida (2001), *On cosmopolitanism and forgiveness*. Mark Dooley and Michael Hughes (trans.), Routledge: London; New York, pp. 20-21 (להלן ז'אק דרידה, על קוסמופוליטיות וסלחנות).

³⁹ החלטה 45/158, "מהגרי עבודה ובני משפחותיהם".

⁴⁰ ז'אק דרידה, על קוסמופוליטיות וסלחנות, עמ' 22.

⁴¹ שם, עמ' 21.

⁴² ז'אק דרידה (2007), על הכנסת אורחים. דניאלה יואל (מתר.), תל אביב: רסלינג, עמ' 94-95.

⁴³ ולטר בנימין (1996), על מושג ההיסטוריה, כרך ב: הרהורים. דוד זינגר (מתר.), תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 318.

⁴⁴ קו לעובד (2008), "הוראות בדבר הארכת תוקפן של אשרות עבודה", 23.1.2008.
<http://www.kavlaoved.org.il/media-view.asp?id=1378>

⁴⁵ דוגמה אחת מני רבות שתועדה בקו לעובד (2008) היא "לשכות מנהל האוכלוסין לא מיישמות את ההנחיות שלהם עצמם", 12.2.2008.

<http://www.kavlaoved.org.il/media-view.asp?id=1445>

⁴⁶ קו לעובד (2007), "עתירת ארגוני זכויות אדם בדרישה להורות למשרד הפנים לפרסם את כל נהלי מינהל האוכלוסין", 12.6.2007. <http://www.kavlaoved.org.il/media-view.asp?id=823>.

⁴⁷ אברהם טל (2005), פס"ד בעתירה מינהלית 1145/05, דבורה פרי וחסן חוסיין נזיר נ' שר הפנים והשר לבטחון פנים מיום 28.6.2005. http://www.nevo.co.il/Psika_word/minhali/mm05001145.doc.21-

⁴⁸ עודד פלר (2009), "מאיפה מצצו אותם". אתר לסה פסה, 22.1.2009. http://www.mehagrim.org/2009/01/blog-post_22.html

⁴⁹ לדיון בחזרה בין-דורית על הגירת עבודה ראו: Abdelmalek Sayad (2004), *The suffering of the immigrant*. Cambridge: Polity Press

⁵⁰ ועדת הכנסת המיוחדת לבעיית העובדים הזרים, פרוטוקול מס' 37, 12.10.2004, ופרוטוקול מס' 48, 21.12.2004

⁵¹ מוקד סיוע לעובדים זרים וקו לעובד (2003), "מינהלת ההגירה או יחידת גירוש?". http://www.hotline.org.il/hebrew/pdf/Hotline_and_Kav_Laoved_paper_on_Immigration_Police_May_2003_Heb.pdf

⁵² חגי מטר, "ובינתיים, מנסים לגרש אבות". העיר, 11.9.09, עמ' 32.

⁵³ ולטר בנימין וז'אק דרידה (2006), לביקורת הכוח / תוקף החוק. דנית דותן והילה קרס (מתר.), תל אביב: רסלינג.

⁵⁴ ז'אק דרידה, על קוסמופוליטיות וסלחנות, עמ' 14.

⁵⁵ שם, שם.

⁵⁶ שם, עמ' 15.

⁵⁷ קמפ ורייכמן, עובדים זרים, עמ' 146.

⁵⁸ ראוי להזכיר כאן את הצהרתו של יצחק שמיר: "ישראל תגיב במקום ובזמן שיראו נכונים לכך".

⁵⁹ ולטר בנימין וז'אק דרידה, לביקורת הכוח / תוקף החוק, עמ' 50.

⁶⁰ שם, עמ' 140

⁶¹ שם, עמ' 150

⁶² אריאלה אזולאי ועדי אופיר (2008). משטר זה שאינו אחד: כיבוש ודמוקרטיה בין הים לנהר (1967-). תל אביב: רסלינג.

⁶³ http://bostonmayday.org/chelsea_resolution.html

⁶⁴ <http://www.ojjpac.org/sanctuary.asp>

⁶⁵ Amit Kama (2007), "'A Westerner is a Westerner. An Asian is an Asian': Inherent Complexities and Problematics of a Migrant Workers' Magazine Paper presented at the 50th IAMCR Conference, Paris: 23-25 July 2007; see also Amit Kama (Forthcoming), "Labor Migrants' Self-Empowerment via Participation in a Diasporic Magazine: Filipinos at Manila-Tel Aviv". *Asian Journal of Communication*.

⁶⁶ Jean Baudrillard (1990), *Object strategies*. Cambridge MA: Semiotext(e); Jean Baudrillard (1983), *In the shadow of the silent majorities*. Paul Foss, John Johnson, Paul Patton and Andrew Berardini (trans.), Cambridge, MA: Semiotext(e)

⁶⁷ קמפ ואח', בוחנים את גבולות ההשתתפות הפוליטית, עמ' 108.

